

**O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus
ta'lim vazirligi
Andijon davlat universiteti
Tarix fakul'teti**

Jahon tarixi rafedrasi

**Jahon(Eng yangi tarix) tarixi
fanidan**

ma'ruzalar matni

Tuzuvchi: katta o'qituvchi B.Abdullayev.

Andijon - 2016

**Mavzu: YEVIROPA VA AMERIKA MAMLAKATLARI
IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA.**

REJA

- 1. IKKINCHI JAHON URUSHI BOSHLANISHI OLDDIDAN HARBIY KUCHLAR NISBATI. URUSHNING BOSHLANISHI VA TAVSIFI**
- 2. IKKINCHI JAHON URUSHNING 1941-1945 YILLARDAGI ASOSIY JANGLARI. URUSHNING TUGASHI VA UNING NATIJALARI.**

1. IKKINCHI JAHON URUSHI BOSHLANISHI OLDDIDAN HARBIY KUCHLAR NISBATI. URUSHNING BOSHLANISHI VA TAVSIFI

1.1. Urush boshlanishi oldidan fashistlar blokidagi davlatlarning harbiy kuchlar nisbati

Ikkinchi jahon urushi yaqinlashgan sari Gitler Germaniyasining urushga zo'r berib tayyerlanganligini ko'ramiz. 1939 yilning 30 avgustida Gitler imperiyani himoya qilish bo'yicha ministrlar kengashini tuzish to'g'risida dekret chiqardi. Yangi harbiy kabinetning qo'liga urush vaziyatida butun mamlakatning taqdiri topshirildi. Unga doimiy a'zolar etib, Gering (rais), Gess (portfelsiz ministr), Funk (iqtisod ministri), Frik (ichki ishlar ministri), Dammers (imperiya kanselariyasi boshlig'i) va Keytellar (qurolli kuchlar bosh qo'mondonligi shtabi boshlig'i) kiritildi.

Fashistik diktatura faoliyatida ayniqsa, milliy- sotsialistik partiya katta rol o'ynadi. Bu partiyaning a'zolari Gitlerga quyidagicha qasamyod qilardilar: «Men buzilmas sadoqat bilan Adolf Gitlerga so'zsiz itoat etishga qasamyod qilaman».

Fashistik partiya mamlakatda bir qator tashkilotlarning va uyushmalarning ustidan rahbarlik qilardi. Jumladan, shturmchi (SA) va soqchi qo'riqchi (SS) otryadlar, avtomobillarning milliy-sotsialistik ittifoqini, gitlerchi yoshlar tashkiloti, nemis talabalari va dotsentlarining milliy-sotsialistik ittifoqi, xotin-qizlarning milliy-sotsialistik jamiyati va boshqa shunga o'xshagan o'nlab tashkilotlarning ustidan nazorat qilar edi. Gitlarning 1937 yil oxiridagi bayonotiga qaraganda milliy-sotsialistik partiyaning a'zolari unga buysungan tashkilotlar, jamiyatlar va ittifoqlarning a'zolari bilan birga 25 mln kishiga yetgan edi.

Qurollanish uchun juda katta mablag' va ishchi kuchi kerak edi. Shuning uchun 1933-1939 yillarda harbiy xarajatlarga Reyxstagda Gitlarning aytgan so'ziga qaraganda 90 mlrd. marka mablag' sarflangan. G'arbiy Germaniyalik moliya ishlari mutaxassisi F.Federauning ma'lumotiga qaraganda 1933-1939 yillarda harbiy harajatlarga 60 mlrd. marka mablag' sarflangan.

1939 yilning iyunida Germaniyaning harbiy sanoatida (Avstriya va Sudet bilan birga) 2 mln. 400 ming kishi faoliyat ko'rsatar, bu esa ishchilarining 21,9%ini tashkil etardi.

G'arbiy Germaniyadagi iqtisodiy tadqiqotlar ilmiy-tekshirish institutining ma'lumotlariga qaraganda, 1933-1940 yillarda harbiy sanoat 10 marta, samolyotsozlik 23 marta o'sdi. Lekin baribir, 1939 yilda Germaniyaning harbiy sanoatida 631 ming ishchi kuchi yetishmasdi. Shuning uchun imperiyaning mehnat ministriligi ishga yaroqlilar hisobini olib chiqdi va 1939 yilning 23 iyunida aholini yoppasiga safarbar qilish masalasini ko'rdi. Imperiyaning mehnat ministri Gitlerga axborot berib, mamlakatda 43,5 mln. ishga yaroqli kishi borligini ma'lum qildi va shulardan vermaxtda (qurolli kuchlarda) 7 mln erkak va 250 ming ayolni, iqtisodiyotda va boshqa sohalarda 19,2 mln erkak va 17,1 mln ayolni ishlatish mumkinligi to'g'risida ko'rsatmalar berildi. Shunga o'xshash barcha urinishlarga qaramay, Germaniyaning moliyaviy ahvoli urush arafasida og'ir ahvolda edi. Uning tashqi qarzi 60 mlrd. markani tashkil etar edi.

Germaniya urushga tayyorlanar ekan, ayniqsa, o'zining quruqlikdagi qo'shinlari qudratini oshirishga harakat qildi.

Urush boshlanishi arafasida Germaniyada piyoda qo'shinlarda 2 mln 700 ming kishi, zahira armiyada esa 1 mln kishi bor edi. Ofitserlar korpusi 70524 kishini tashkil etib, shundan 21 ming 768 kishi safda, 48 ming 756 kishi zahirada edi.

Germaniyada harbiy havo kuchlarini kuchaytirishga ham katta e'tibor berildi. Urush boshlangan vaqtda Germaniyada 4093 ta samolyot bo'lib, 3646 tasi jangovor holatda edi, shundan 1176 tasi bombardimonchi (Xe 111, Do-17, YU-88), 517 ta sho'ng'uvchi bombardimonchi YU-87, 408 ta qiruvchi bombardimonchi Te-110; 771 ta qiruvchi samolyot, 40 ta shturmchi samolyot; 613 ta razvedkachi samolyot; 552 ta transport-samolyot va 16 ta gidrosamolyot bor edi. 1939 yil avgustida harbiy-havo kuchlarida 373 ming kishi bo'lib, shundan aviatsiya va havo-desanti qo'shinlarida 208 ming kishi, zenit artelleriya qo'shinlarida 107 ming kishi va havo-aloqa qo'shinlarida 58 ming kishi bor edi. Shulardan 20 ming kishi uchuvchilar edi. Ofitserlar soni harbiy havo kuchlarida 1939 yili iyunida 12 ming kishidan 1939 yil avgustiga kelib 15 ming kishiga yetdi.

Urush boshlanganda Germaniyaning harbiy dengiz kuchlaridagi tayyorgarlik darajasi ancha past edi. M: u Angliya flotidan 7 marta, Fransiya flotidan 3 marta past darajada edi. Admiral Denits aytganidek, «Germaniya 1939 yilning yozida Angliya dengiz flotiga qarshi tura oladigan darajada kuchga ega bo'lgan harbiy dengiz flotiga ega emas edi».

Urush boshlanganda Germaniyaning harbiy dengiz flotida 150 ming 557 ta kishi va 107 ta harbiy kema bor edi. Shundan 2 ta linkor, 2 ta og'ir va 6 yengil keyser (tez yurar katta harbiy kema), 3 ta «kormanno'x» kreyser, 37 ta mina tashuvchi va joylashtiruvchi kema, 57 ta suv osti kemasi bor edi.

Italiyaning qurolli kuchlari ham uch xil bo'lib, piyoda, harbiy havo, harbiy dengiz kuchlaridan iborat edi. 1939 yil yozida Italiyaning qurolli kuchlarida hammasi bo'lib, 1 mln 753 ming kishi bor edi.

Quruqlikdagi qo'shinlar 88 ta diviziyadan iborat bo'lib, bulardan 450 ming kishi jangovor holatga keltirilgan edi.

Italiyaning harbiy havo kuchlarida urush arafasida 2802 ta harbiy samolyoti bo'lib, shundan 2132 tasi urush frontlarida edi.

Italiyaning harbiy dengiz kuchlari qudrat jihatidan Angliya va Fransiyadan keyin dunyoda 3-chi o'rinda turardi. Suv osti kemalari bo'yicha (105 ta) dunyoda 1-chi o'rinda turardi.

Urush boshlanganda Italiya dengiz flotida 4 linkor, 22 ta kreyser, 128 ta esminets va mina tashuvchi, 105 ta suv osti kemasi bor edi.

Yaponiyaning quruqlikdagi qo'shinlarida 1939 yil martida 1 mln 240 ming kishi bor edi. Jangovor harbiy diviziyalar soni 40 ta edi. Har bir diviziyada 13-16 ming kishi bo'lgan. 1000 ta samolyoti bo'lib, 44 ming kishi jalb qilingandi.

Harbiy dengiz flotida 1939 yilning oxirida 10 ta linkor, 6 ta avianosets 396 ta samolyoti bilan, 35 ta kreyser, 121 ta minonosets va 56 ta suv osti kemasi bor edi.

1.2. Fashizmga qarshi blokda davlatlarning harbiy kuchlar nisbati

1939 yilning mart-may oylarida so'ngra avgust oyida Angliya va Fransiyaning harbiy bosh shtablari agar Yevropada urush bo'lib qolsa birgalashib harakat qilish to'g'risida kelishib oldilar. Unda Angliya va Fransiyaning qurolli kuchlari urush bo'lib qolgan taqdirda bir qo'mondonlik ostida harbiy harakatlarni va operatsiyalarni birgalikda olib boradilar deyilgandi. Kelishuvga muvofiq Angliya qo'mondonligi harbiy dengiz flotida va aviatsiya qo'shinlarida dastlabki kundan boshlab faollik ko'rsatadi, hamda Fransiya 4 ta piyoda diviziyasini yuboradi deyilgandi. Fransiya esa quruqlikdagi qo'shinlarning asosiy qismini (100 ta diviziya) Yevropa urushi teatriga tashlashni o'z zimmasiga oldi. Shuning uchun ham quruqlikdagi qo'shinlarga qo'mondonlik Fransiya zimmasida bo'lib, Angliyaning ekspeditsion qo'shinlari unga bo'ysunadigan bo'ldi.

1939 yilning mayida Angliya-Polsha va Fransiya-Polsha o'rtasida harbiy muzokoralar bo'lib, Polshaga yordam ko'rsatish masalalari ko'rildi. 1939 yilning 25 avgustida imzolangan

Angliya-Polsha o'rtasidagi o'zaro yordam shartnomasi, 4 sentabrda imzolangan Fransiya-Polsha shartnomasi Polshaning Angliya-Fransiya kaolitsiyasiga rasmiy ravishda qo'shilganligini bildirdi. Belgiya va Gollandiya betaraflik pozitsiyasida turdilar.

1939 yilning aprelida Angliya bilan Fransiya shunday kelishib oldilarki, «Agar dushman Gollandiya va Belgiyaga bostirib kirsam, Angliya bilan Fransiya dushmanning hujumini to'xtatishga harakat qiladi va o'zlarining ilgari borish frontini tuzadilar».

Agar Italiya Shimoliy Afrikada harbiy harakatlar boshlasa, Yevropadagi «muvaffaqiyatli mudofaa taktikasiga» zarar yetkazmay qarshi operatsiyalar o'tkazadilar deyilgandi.

Angliyaning qurolli kuchlari asosan quruqlikdagi qo'shinlari, harbiy havo qo'shinlari va harbiy dengiz qo'shinlaridan iborat qilib tuzilgandi. Doimiy harbiy qo'shinlar 18 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan ko'ngillilardan iborat bo'ldi. Qurolli qo'shinlar bosh qo'mondoni rasmiy ravishda qirol hisoblanib, amalda unga premyer-ministr bosh qo'mondonlik qildi.

1939 yilning iyulida metropoliyada majburiy harbiy xizmat to'g'risida qonun qabul qilindi, unga muvofiq 20 yoshga yetgan har bir erkak 6 oy davomida doimiy armiyada xizmat qilishi majbur qilib qo'yildi, keyin esa 3,5 yil davomida hududiy qo'shin tarkibida xizmat qiladigan bo'ldi.

II-jahon urushi boshida Angliyaning harbiy-dengiz flotida 7 ta avianosets, 79 ta kreysler, 184 ta esminets, 45 ta tralshik (dengizdagi minalarni topib zararsizlantiradi) va qirg'oq qo'riqchilari kemalari, 58 ta suv osti kemasi bor edi. Qirg'oq qo'mondonligi aviatsiyasida 232 ta jangovor samolyot bo'lib, ular 17 eskadriliyaga birlashgandi. 490 ta samolyot esa zahirada turardi.

Urush boshida Angliyaning harbiy havo kuchlarida 1456 ta jangovor samolyot bo'lib, shulardan 536 tasi bombardimonchi samolyotlar edi. 2000 ta samolyot esa zahirada turardi. Bundan tashqari, Angliyaning mustamlaka va dominionlarida ham 435 ta samolyot bor edi.

Angliyaning quruqlikdagi qo'shinlari 2 qismga bo'lingandi: Metropoliyadagi va Metropoliyadan tashqaridagi hududiy qo'shinlarga bo'lindi. Urush boshlangan vaqtda Angliya 9 ta doimiy va 16 ta hududiy diviziyaga, 8 ta piyoda, 2 ta otlig, 9 ta tank brigadalariga ega edi.

Fransiyaning ham qurolli qo'shinlari uch qismga: quruqlikdagi, harbiy-havo va harbiy-dengiz qismlariga bo'linardi.

Mamlakatda 20 ta harbiy okrug bo'lib, har birida 1-2 harakatdagi diviziyalar bor edi. Agar urush bo'lib qolsa, safarbarlik rejasiga ko'ra ushbu qo'shilmalarning bazasida 80-100 ta diviziyalarni tuzish ko'zda tutilgandi. Fransiya qurolli qo'shinlarida 1939 yilga kelib 1 mln. kishi xizmat qilardi. Urush holati bo'lib qolsa, 6 mlnga yaqindagi kishini safarbar qilish mumkin edi.

1 mln armiyadan quruqlikdagi qo'shinlarda 865 ming, (550 mingi metropoliyada, 199 mingi ekspeditsion armiya va 116 mingi koloniyalarda tuzilgan edi) harbiy havo qo'shinlarida 50 ming va harbiy-dengiz qo'shinlarida 90 ming kishi bor edi.

1939 yil avgust oxiriga kelib, qo'shimcha chaqiriqlardan keyin qo'shinlar soni 2 mln. 674 ming kishiga yetdi. Shundan 2 mln. 438 mingi quruqlikdagi 110 mingi harbiy-havo, 126 mingi harbiy-dengiz qo'shinlarida edi.

Mavjud Fransiya armiyasi texnik jihozlanishi va harbiy moharati jihatidan ancha qoloq edi.

Harbiy havo qo'shinlarida 3335 samolyot bo'lib, shundan 36%ni qiruvchi samolyotlar tashkil qilardi. 25%ni razvedkachi, 39%ni bombardimonchi samolyotlar tashkil qilardi.

Fransiya harbiy-dengiz floti 4-chi o'rinda turardi va uning tarkibida 7 ta liniya kemasi, 1 ta avianosets, 19 ta kreysler, 32 ta eskadron mina tashuvchi kema, 38 ta mina tashuvchi kema, 20 ta tralshiklar va 77 ta suv osti kemasi bor edi.

Urush arafasida Fransiya yuqorida ko'rsatilganidek salmoqli harbiy kuchga ega edi, biroq agressorni sharqqa, ya'ni SSSRga yo'naltirib yuborish uchun olib borilgan siyosat va o'ng kuchlarning fransuz millatiga nisbatan xiyonatkorona siyosat yuritishi, mamlakatni urushga tayyorlab borishning qoniqarsiz olib borilishi Fransiyani 1940 yilgi fojiga olib keldi.

AQShning qurolli kuchlari quruqlikdagi qo'shinlarga va harbiy-dengiz qo'shinlariga bo'linardi. Harbiy-havo kuchlari va quruqlikdagi qo'shinlar tarkibiga kirardi.

AQSH qo'shinlarining soni 1939 yilda 544 ming 700 kishini tashkil etib, 190 ming kishi doimiy armiyada, 200 ming kishi milliy gvardiyada va 154,7 ming kishi harbiy-dengiz qo'shinlarida xizmat qilardi.

AQShning harbiy doktrinasiga muvofiq, harbiy-dengiz qo‘shinlarini takomillashtirishga, uni yangi zamonaviy kemalar va avianosetslar bilan jihozlashga ko‘proq e‘tibor qaratildi. Urush boshlangan vaqtda AQShning harbiy-dengiz qo‘shinlarida 300 dan ortiq jangovor kemalar bo‘lib, shundan 15 tasi liniya kemalari, 5 tasi avianosets, 36 tasi kreyslerlar, 181 tasi esminets, 99 tasi suv osti kemalari, 7 tasi kanoner (bir nechta o‘rta kalibrli to‘plar bilan qurollangan kichik kema) kemasi va 26 tasi mina topuvchi tralshik (dengizdagi minalarni topadigan va zararsizlantiradigan) kemalardan iborat edi. Harbiy dengiz kuchlari tarkibida 300 ta jangovor samolyotlar ham bor edi.

Harbiy-dengiz kuchlarining asosiy qismi Atlantika okeanining qirg‘og‘idagi Norfolkda, Tinch okean qirg‘og‘idagi San-Diyegoda va Gavay orollaridagi Pyorl-Xarborda joylashtirilgan edi.

Quruqlikdagi qo‘shinlar tarkibiga kirgan harbiy-havo kuchlarida 1939 yili 1576 ta jangovor samolyot bor edi. Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan samolyotsozlikka katta mablag‘ ajratildi va qisqa vaqt ichida harbiy samolyotlar soni 2 hissa oshdi. Tezkorlik bilan Panamada, Alyaskada, Puerto-Rikada va Gavay orollarida harbiy havo bazalari qurildi.

Polshaning qurolli kuchlari: quruqlikdagi qo‘shinlar va harbiy - dengiz qo‘shinlariga bo‘lingan edi.

1939 yil 1 iyunda Polshaning qurolli kuchlari 439 ming 718 kishidan iborat bo‘lib, shundan 418 ming 474 kishi quruqlikdagi qo‘shinlarda, 12 ming 170 kishi aviatsiyada va 9074 kishi harbiy-dengiz qo‘shinlarida xizmat qilardi. Zahira armiyada 1 mln 500 ming kishi bor edi. Armiyaning asosiy qismini (70% ni) dehqonlar tashkil etardi. Armiyaning 30-40% gachasini mayda millatlarning (ukrainlar, beloruslar, litvaliklar va boshqalarning) vakillari tashkil etardi. Armiyaning tashkilotchisi va rahbar kuchi-ofitserlar va unter-ofitserlarning hammasi hukmron millat vakillaridan edi.

1939 yil iyulida Polsha qurolli kuchlarida hammasi bo‘lib, 887 ta yengil tank va tanketkalar, 100 ta zirhli avtomobil, 10 ta zirhli poyezd bor edi. 824 ta harbiy samolyot bo‘lib, 6 ta aviatsiya polkiga, 2 ta alohida yengil samolyotlarda uchadigan batalyonga, 2 ta dengiz-havo kuchlari diviziyasiga bo‘lingan edi.

Harbiy-dengiz kuchlari harbiy flotga va qirg‘oq soqchiligi qismlariga bo‘linib, uning tarkibiga 4 ta eskadrilya mina tashuvchi kema, 5 ta suv osti kemasi, mina qo‘yuvchi zagraditel (mina, sim va hokazodan to‘siq quyuvchi harbiy kema) 6 ta tralshik va qirg‘oq qo‘ruvchi 8 ta batalyon kirgan edi. Polshaning qurolli kuchlari ko‘pgina sohalar bo‘yicha 1914 yilgi darajada turardi. Armiyani takomillashtirish ishi sekinlik bilan bordi. Umumiy safarbarlik faqat 1939 yilning 31 avgustida e‘lon qilindi. 1939 yilning 1 sentabri ertalab Polsha quyidagi harbiy kuchlarga ega edi: 21 ta piyoda diviziya, 3 ta zahira diviziya, matorlashtirilgan brigada, 8 ta kavaleriya brigadasi, 3 ta tog‘-o‘qchi brigadasi, 56 ta milliy mudofaa batalyonlari va chegara qo‘shinlari qismlari hamda dengiz qirg‘oqlarini qo‘riqlovchi soqchi qismlarga ega edi. Birinchi operativ eshelonda 840 ming soldat bor edi.

Polsha ko‘proq Angliya va Fransiyaning madad berishiga tayanardi, ammo u o‘ylaganday bo‘lib chiqmadi va Germaniya tomonidan bo‘lgan kuchli zarbaga bardosh berolmadi.

1.3. Urushning boshlanishi va tavsifi

Ikkinchi jahon urushini gitlerchilar Germaniyasi boshchiligida tajovuzkor guruhga birlashgan davlatlar tayyorlashdi va o‘t oldirishdi. O‘z navbatida bu munosabatlar Versal tizimiga borib taqalar, u esa birinchi jahon urushida g‘alaba qilgan va Germaniyani xo‘rlangan holatga tushirib qo‘ygan mustabid davlatlarning hukmronlik siyosati bilan bog‘liq edi. O‘shandayoq Germaniyada qasos olish g‘oyasi paydo bo‘lishga sharoit yaratilgan va Yevropa markazida militarizm o‘chog‘i paydo bo‘lgan edi.

Germaniya imperializmi yangi moddiy-texnika bazasiga tayangan holda o‘zining harbiy-iqtisodiy poydevorini qayta qurdi va kengaytirdi, bu borada unga g‘arb mamlakatlarining yirik sanoat konsernlari va banklari madad berdi. Germaniyada va u bilan ittifoqchi bo‘lgan davlatlar Italiya hamda Yaponiyada terrorchilik diktaturasi tantana qilib, irqchilik va shovinizm kuchayib borayotgan edi.

«Ikkinchi toifadagi» xalqlarni qirib tashlash va yo‘qotish sari yo‘naltirilgan gitlerchilar «reyx»ning bosqinchilik dasturida Polshani dunyo siyosiy xaritasidan yo‘q qilish, Fransiyaning tor-mor etish, Angliyaning qit‘ada siqib qo‘yish, Yevropa xom ashyosiga ega bo‘lish, keyin esa Sharqqa yurish qilib Sovet Ittifoqini yo‘qotish va uning yerlarini egallab «yangi hayotiy zarur hudud»larni qo‘lga kiritish kabi maqsadlar yotar edi. Rossiyaning iqtisodiy boyliklari ustidan nazorat o‘rnatgach, Germaniya navbatdagi bosqinchilikni boshlashni o‘ylar, nemis monopoliyasi hukmronligini Osiyo, Afrika va Amerikaning bepoyon hududlariga yoyishni mo‘ljallardi. Gitlerchilar Germaniyasi va uning ittifoqchilari tomonidan boshlangan urush boshidan oxirigacha imperialistik, bosqinchilik va adolatsizlikdan iborat bo‘lgan urush edi.

Angliya va Fransiyaning burjua-demokratik rejimdagi hukumatlari g‘arb jamiyatining an’anaviy qadriyatlarini saqlashni yoqlashsa-da natsizmning umumbashariyatga solayotgan xavf-xatarini tushunib yetmasdilar. Ular Germaniya va Yaponiyaning Sovet Ittifoqi bilan to‘qnashuvi natijasida ularning holdan toyib, kuchsizlanishiga ro‘y-rost ishonardilar. Ammo ular fashizm va militarizmni yo‘q qilishni hayoliga ham keltirmas edilar. Ingliz va fransuz arboblari Sovet Ittifoqiga ishonchsizlik bilan qarab Germaniya hukumatining natsistik siyosati bilan Stalinning yakka hukmronlikka asoslangan totalitar siyosatini bir pog‘onaga qo‘yardilar. G‘arb davlatlari hukumatlarining urush arafasi va boshlanishi paytidagi hatti-xarakatlari bu mamlakatlarning xalqlariga katta zarar yetkazdi.

1939 yil 31 avgust kuni kechqurun qurollangan SS chilar bir guruhi o‘sha davrda Polsha bilan chegaradosh hisoblangan nemis shahri Gleyvits (Glivitse) radiostansiyasi joylashgan binoga bostirib kirdi. Mikrofon oldida bir qancha o‘q otganlaridan so‘ng, Germaniyaning Polshaga hujum qilishga murojaati polyak tilida o‘qildi. Shunga o‘xshash sun‘iy ig‘volar nemis va polyak chegaralarining bir qancha uchastkalarida ham uyushtirildi. «Ishonchli» bo‘lishi uchun SSchilar polyak harbiy kiyimi kiygizilgan kishilarni otib tashladi. Bu kishilar soqchilar tomonidan konslagerlardan olib kelingan polyak mahbuslari edi. Tez orada Germaniya radiostansiyalari, polyak harbiylarning nemis chegaralariga hujum qilganligi to‘g‘risidagi shoshilinch xabar tarqatildi. Ashyoviy dalil sifatidan otib tashlangan «polyak harbiylari» ko‘rsatildi.

Oradan ko‘p o‘tmay Oberzalsbergda Gitler o‘z generallari bilan bo‘lgan suhbatida surbetlarcha shunday deb bayonot berdi: «Men urushni boshlash uchun mafkuraviy sabab topib beraman. Bu sabab haqiqatga to‘g‘ri keladimi yoki yo‘qmi, buning hech qanday ahamiyati yo‘q. G‘olibdan esa uning gapi to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini so‘rashmaydi». Shunday qilib bu sun‘iy ig‘volar Gitler uchun bahona bo‘lib xizmat qildi. Angliya va Fransiyaning Polshaga hech qanday yordam bermasligiga ishongan Germaniya 1939 yil 31 avgustda Dansigda harbiy to‘ntarish qildi. 1939 yilning 1 sentabri soat 4 dan 45 minut o‘tganda nemis-fashist aviatsiyasi Polshaning aerodromlarini, barcha aloqa nuqtalarini iqtisodiy va ma‘muriy markazlarini qattiq bombardimon qildi. Quruqlikdagi qo‘shinlari Shimoldan Sharqiy Prussiya orqali, G‘arbdan Sharqiy Germaniya orqali va Janubdan Slovakiya orqali Polsha hududiga bostirib kirdi. Germaniyaning linkori «Shlezvig-Golshteyn» oldindan Polsha qirg‘oqlariga yaqinlashib kelgan edi va u Vasterplyatt yarim oroliga qaratib o‘t ochdi. Germaniyaning Polshaga hujum qilishi bilan 2-chi jahon urushi boshlanib ketdi. Germaniya tashviqoti «urush Polshaning aybi bilan, ya’ni erkin shahar Dansigni Germaniyaga bermaganligi uchun, u yerdan Sharqiy Prussiyaga o‘tish uchun magistral avtomobil yo‘li va tor izli temir yo‘l qurishga ruxsat bermaganligi uchun boshlandi» deb fashizm agressiyasini oqlashga va xaspo‘shlashga zo‘r berib urindi. Haqiqatda esa, urush Dansig uchun boshlanmagandi, bundan ko‘zlangan maqsad fashistik Germaniyaning uzoq-uzoqlarga borib taqaladigan siyosiy va harbiy strategik rejalarini amalga oshirish edi.

«Gap Dansig ustida emas, bizning hayotiy manfaatlarimiz bo‘lgan Germaniya chegarasini kengaytirish va ta‘minlash ustida ketmoqda, gap Boltiq masalasini hal qilish ustida ketmoqda»,- deb aytgan edi Gitler.

1939 yilning 1-sentabrida Chamberlen va Daladye hukumatlari Angliya, Fransiya, Germaniya, Italiya va Polsha vakillari ishtirokida konferensiya chaqirishga kelishib oldilar va Versal shartnomasini qayta ko‘rib chiqishga rozi ekanliklarini Gitlerga bildirdilar. Angliya va Fransiya hukumatlari chaqirilajak konferensiyada Germaniyaga yon berishga rozi ekanliklarini bildirdilar. Bu safar ular Polsha hisobiga yon berishni va shu yo‘l bilan o‘zlariga bo‘ladigan

xavfning oldini olmoqchi bo'ldilar. Biroq, bularning bu safargi urinishlari befoyda ketdi. Gitler bunga rozi bo'lmadi. Gitler o'z ittifoqchilariga Chamberlen haqida gapirib: «Bu «soyabonli odam» mening huzurimga Berxtesgadenga kelishga jur'at qilib ko'rsin, men uni orqasiga tepki berib zinapoyadan tushurib yuboraman», - degan edi. Endi 3-chi reyx boshlig'ini «Yangi Myunxen» shartlari hecham qoniqtirmas edi, u g'olibona urush olib borib Germaniyaning hukmronlik qudratini tiklash niyatida edi. Fashistik Germaniya Polshaga qarshi boshlangan urushni jahonga hukmronlik qilish uchun olib boriladigan urushning birinchi bosqichi deb hisobladi.

Ilgari Polshaga yordam qilish majburiyatini olgan Angliya va Fransiya hukumatlari Polshaga harbiy yordam ko'rsatish o'rniga Germaniya qo'shinlarining Polshadan olib chiqib ketilishini, urush harakatlarining to'xtatilishini «talab qildilar». 3 sentabrda bu talabni Germaniyaga qat'iy ravishda bayon qildilar. Germaniya bunga e'tibor bermagach, 3 sentabr soat 11 da Angliya hukumati Germaniyaga urush e'lon qildi, 6 soat o'tgandan keyin Fransiya ham Germaniyaga urush e'lon qildi. Angliyadan keyin Germaniyaga qarshi uning dominionlari ham urush e'lon qildi: 3 sentabrda Avstraliya va Yangi Zelandiya, 6 sentabrda Janubiy Afrika Ittifoqi, 10 sentabrda Kanada.

Ba'zi bir Yevropa davlatlari, shuningdek AQSH o'zlarining betarafliklarini e'lon qildilar. Italiya o'zini «urishmaydigan» mamlakat qilib ko'rsatdi. Biroq, u Germaniyaga ham siyosiy ham iqtisodiy jihatdan yordam berishga tayyor turar edi.

Angliya bilan Fransiya Polshaga yordam berish uchun yoki «fashizmga qarshi kurashish uchun» urush e'lon qilmadilar, ular Germaniya o'z kuch-qudratiga ishonib o'zining yaqindagi xomiyalariga xavf sola boshlaganligi uchun ham urush e'lon qildilar.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Germaniya barcha sohalar bo'yicha ustunlikka ega edi. Tanketka - pulemyotli tezyurar kichkina tank.

Polshaning ittifoqchilari G'arbda tez harakat qilmadilar, xolbuki ularning harbiy kuchlari Germaniyanikidan ustun darajada edi. M: Fransiya urush boshlanguncha o'z armiyasini maxfiy ravishda Germaniya chegaralariga olib kelib joylashtirgan edi. 10 sentabrga kelib ularning soni 90 ta harbiy tuzilmalarga yetgan edi. Fransiya armiyasi tanklar va artelleriya jihatidan ham Germaniyadan ustun edi.

General Golderning ma'lumoticha g'arbiy frontda nemis qo'mondonligi diviziyalar artelleriyasini qo'shib hisoblaganda 300 ta zambarak, to'p va artelleriya qurollariga ega edi. Xolbuki Fransiyani 1600 ta edi. Yana Fransuz armiyasida 2000 ta tank ham bor edi, nemis-fashist qo'shinlarida esa bitta ham tank yo'q edi.

Bundan tashqari g'arbiy frontda Angliyaning 1500 ta samolyoti, shundan 1144 tasi bombardimonchi va qiruvchi samolyotlar edi. Fransiya 1400 ta jangovor samolyotga ega edi.

Bu faktlar ittifoqchilarning g'arbda katta ustunlikka ega bo'lganligini, Germaniyaga qarshi salkam 3000 ta samolyotni qarshi tashlab, urushning borishini o'zgartirishlari mumkinligini ko'rsatadi. Aksincha, ular katta ustunlikka ega bo'lishiga qaramay, qo'l qovushtirib Polshaning taslim bo'lishini kutib turdilar.

Germaniya bosh qo'mondonligi shtabining boshlig'i general-feldmarshal V.Keytel: Agar Angliya va Fransiya hujum taktikasini qo'llaganlarida bormi, ularga qarshi arzimagan kuchimizni mudofaaga tashlashdan boshqa choramiz qolmagan bo'lardi», - degan edi., urushdan keyingi esdaliklarida.

1939 yilning 16 sentabrida Polsha hukumati mamlakat xalqini o'z holiga tashlab Ruminiyaga qochib o'tdi. Germaniya Polshaga hujum boshlaganda Sovet rahbariyati SSSRning «betarafiligini» e'lon qilgan edi.

Keyinchalik nemis manbalaridan shu narsa ma'lum bo'ladiki, Berlin SSSRdan Polshaga qarshi harbiy harakatlarni boshlashni 1, 3, 5, 8, 12 sentabrlardagi notalarida talab qiladi. Shunday bir vaziyatda SSSR 1939 yil 23 avgust bitimining mahfiy bandlariga muvofiq 1939 yilning 17 sentabrida Polsha xududga bostirib kirdi va 12 kun ichida G'arbiy Belorussiya G'arbiy Ukrainaning 12 mln aholiga ega bo'lgan 190 ming kv kmlik hududini bosib oldi. Sovet tomoni G'arbiy Ukraina va G'arbiy Belorussiya aholisining hayoti va mulkini o'z himoyasiga olishda o'zini burchli sanadi. Moskvaning go'yoki Polsha davlati yo'q qilinganligini asoslovchi fikri xalqaro huquqqa zid kelardi, negakim, vaqtinchalik okkupatsiya biror-bir davlatning mutloq

yo'qqa chiqarilishiga sabab bo'la olmas edi. Tarixiy manbalarga asoslanadigan bo'lsak, Sovet qo'shinlarining Polshaga bostirib kirishi to'qnashuvlarsiz bo'lmadi. Dastlab Lvov va Lyublyanke hududlarida qurolli to'qnashuvlar sodir bo'ldi. Lekin bu to'qnashuvlar Germaniya va SSSR qo'shinlarining Brestda hamkorlikda o'tkazilgan harbiy paradiga xalaqit bera olmadi. Sovet Ittifoqining 1939 yil 17 sentabrda Polshaga taqdim etgan notasiga asosan, Polsha hukumati SSSR bilan urush holatida emasligini ma'lum qildi. 17 sentabrda hali Polsha hududini tark etmasdanoq Polsha qo'shinlarining bosh qo'mondoni marshall Ridz-Smigli qo'shinlariga quyidagi mazmunda buyruq bergan edi: «Sovetlar kirib kelishdi. Ruminiya va Vengriyaga eng yaqin yo'llar bilan tezlikda chekinishni buyuraman. Sovetlar bilan jang qilmanglar, faqatgina ular tomonidan tazyiq o'tkazilganda yoki harbiy qismlarimizni qurolsizlantirishga urinilgandagina jang qilishga ruxsat beriladi. Varshavani nemislardan himoya qilish vazifasi o'z kuchida qoladi. Sovetlar bilan to'qnash kelib qolgan otryadlar ular bilan tezlikda muzokoralar olib borsin. Muzokoralardan maqsad Vengriya yoki Ruminiya hududlariga yetib olish».

Xuddi shunday buyruqni Lvovning mudofaasiga boshchilik qilgan general V.Lyanger ham olgan edi: «Biz faqatgina Germaniya bilan urushayapmiz, bolsheviklar bundan mustasno. Agar Sovet qo'shinlari hujum qilishmasa, ularga qarshi o'q otilmasin». Polsha qo'shinlarining bir qismi Qizil Armiyaga o'z qurollarini topshirishgan bo'lsa, bir qismi harbiy xarakatlarni to'xtatishmadi. Sovet qo'shinlari Lvovga yetib kelgach general Lyanger ular bilan muzokoralar boshlab yubordi. Polshadagi so'nggi qarshilik janglari 2 oktabrda bo'ldi va bir oylik urushdan so'ng Polsha okkupatsiya qilib olindi. Polsha armiyasidan 66,3 ming kishi o'ldi, 133,7 ming kishi yarador bo'ldi. 420 mingga yaqin kishi asir olindi. Nemis fashistlar armiyasidan 10,6 ming o'ldi, 30,3 ming yarador bo'ldi va 3,4 ming kishi bedarak yo'qoldi.

Tashqi ishlar komissari V.M.Molotov 1939 yil 31 oktabrda Sovet qo'shinlaridan - 739 kishi halok bo'lganligi va 1862 kishi yarador bo'lganligi to'g'risida axborot berdi. Polyaklarning talofotlari esa aniq emas edi. Sovet matbuotida ko'rsatilgan ma'lumotlarga qaraganda, Ukraina fronti tomonidan 181 ming askar va 10 ming zobitlar qurolsizlantirildi. Belorussiya fronti bo'yicha bu ko'rsatkichlar e'lon qilinmagan edi. Polyak manbalarida esa bu ko'rsatkich, biroz ko'proq ko'rsatilgan: 230-250 ming kishi qurolsizlantirilgan (shularning ichida 10-12 ming zobit bor edi). G'arbiy Ukraina va G'arbiy Belorussiyada yashovchi aholiga mansub askarlar o'z uylariga tarqatib yuborildi. Qolganlar esa lagerlarga joylashtirildi. 1939 yil oktabr oyidan repatriatsiya (o'z vataniga qaytarish) boshlansada, bu Polsha armiyasining zobitlar tarkibiga, politsiya va jandarmeriyaning yuqori lavozimli kishilariga nisbatan qo'llanilmadi. Sovet qo'shinlari 1919 yilda belgilangan «Kerzon chizig'i» chegarasida to'xtadi. 1939 yil 28 sentabrda Moskvada SSSR va Germaniya o'rtasida do'stlik va chegara to'g'risida imzolangan shartnomaga muvofiq «har ikkala davlat manfaatlariga» chegarasi Narev, San va G'arbiy Bug daryolari bo'ylab belgilandi. Polshaning katta hududi Germaniya tomonidan okkupatsiya qilindi. Ukraina va Belorussiya yerlari esa, SSSRga qo'shib olindi. Ikki davlat o'rtasida chegaralarning etnik bo'lib olinishining tan olinishi, xalqaro huquq normalarining qo'pol ravishda buzilganligini bildirardi. Keyingi manbalardan shu narsa ma'lum bo'ladiki, kelishuvlar 1939 yil 23 avgustda imzolangan shartnomaning quyidagi yashirin protokollarida o'z aksini topgan edi.

1. Maxfiy protokol - Sovet davlati ixtiyoriga o'tadigan va uning manfaatlarini ifodalaydigan hududlardan nemis millatiga mansub bo'lgan kishilarning Germaniya hududlariga ko'chishiga, to'sqinlik qilmaslikka Sovet hukumati rozi bo'ldi. O'z navbatida, Germaniya hukumati ham Ukraina va Belorussiyaga nisbatan xuddi shunday majburiyatni o'z zimmasiga oldi. 2. Mahfiy protokol-Litva hududi SSSRning davlat manfaatlariga doirasiga o'tdi. O'z navbatida, Germaniyaga Lyublin va Varshava voyevodinalari hududlari o'tdi. 3. Maxfiy qo'shimcha protokol-har ikkala davlat Polsha tomonidan o'zlarining manfaatlariga zid bo'lgan tashviqotlarning olib borilishiga yo'l qo'ymaslikka kelishib oldilar. Shunday qilib, Polsha Germaniya va SSSR tomonidan surbetlarcha taqsimlab olindi. 1939 yil sentabr oyida Polshaning mag'lubiyati polyak xalqi uchun eng fojeali voqea bo'ldi. 1939 yil 8 oktabrda fashist hukumatining Dekreti bilan 9,5 mln kishilik aholi yashaydigan hududni nemis o'lkalari deb e'lon qildi. Polshaning katta qismi 3- Reyxga qo'shib olindi. Polsha davlati endi yo'q edi. Sovet qo'shinlari uning taqdirida hech qanday o'rin tuta olmadi. Shu orada Sovet armiyasi tomonidan polyaklarning qurolsizlantirilgan, asirga olingan soldat va zobitlarining taqdiri to'g'risida

to'xtalib o'tsak. 1939 yil 17 sentabrda boshlangan xarakatlar natijasida, Sovet qo'shinlari tomonidan Polshaning bir necha ming sonli zobitlari qurolsizlantirildi va asirga olindi. Ularning ko'pchiligi o'qituvchi, shifokor va chegara xizmatchilariga mansub kishilar edi.

Beriyaning Stalinga bergan ma'lumotiga ko'ra, 1940 yilning mart oyida Sovet harbiy lagerlarida 14736 ta polyak mahbuslari bo'lganligini ko'ramiz. Bundan tashqari Ukraina va Belorussiyaning G'arbiy viloyatlaridagi qamoqxonalarda yana 10685 ta polyak harbiylari bor edi. Ruslarning polyak zobitlari saqlanayotgan yirik lagerlari Kozelsk, Ostashkov va Starobelskda joylashgan edi.

1940 yilning bahorida Polsha jamoatchiligi o'rtasida bu lagerlar yopilganligi va asirlar noma'lum yo'nalishga olib ketganligi haqida mish-mishlar tarqaldi. 1943 yilda Gitlerchilar Germaniyasi tomonidan okkupatsiya qilingan Smolenskka qarashli Katin o'rmonida polyaklarning ommaviy tarzda ko'milgan mozorlari topildi. Keyingi yillarda, NKVD va KGBga tegishli bo'lgan maxfiy xujjatlarda bu qirganbarotning Sovet hukumati tomonidan amalga oshirilganligi aniq bo'ldi. Stalin, Molotov, Voroshilov, Mikoyan, Kalinin Kaganovich va Beriylarning bevosita boshchiligida polyak harbiylaridan 21857 kishi otib tashlangan edi. Mana shu ma'lumotlarning o'zidan ham Sovet hukumatining bosqinchilikdan iborat bo'lgan tashqi siyosatini anglab olish qiyin edi.

1939 yil sentabridan 1940 yil aprelegacha 7 oy davomida g'arbiy frontda faol urush harakatlari bo'lmadi, faqat dengizlardagina birmuncha urush harakatlari bo'lib turdi.

Angliya va Fransiya 1939 yil 3 sentabrda gitlerchilar Germaniyasiga urush e'lon qilgan vaqtida, Polshada urushning uchinchi kuni davom etmoqda edi. K.Klauzetsning so'zlari bilan aytganda G'arb davlatlarining rahbarlari «qalamni qilichga» almashtirdi-yu, biroq bu qilich bilan dushman ko'ksiga zarba berishga shoshilmadi.

Barcha jangovor holatga keltirilgan harbiy qismlar chegaralarda o'z o'rnini egallab, biron-bir harbiy harakatga kirishmadilar. U.Churchill bu davrga quyidagicha izox berdi: «Gar frontdagi tinchlikni faqatgina ba'zida otilgan zambarak o'qlari-yu, razvedkachi patrullar buzishardi. Barcha davlatlarning armiyalari hech bir davlat tomonidan istilo qilinmayotgan zamin uzra bir-biriga qarab turishardi».

Fransiya jurnalisti Derjeles bu urushga «g'alati urush» nomini berdi va shundan so'ng bu davr chet el matbuotida «G'alati urush» deb atala boshladi. Churchill bu davrni «qosh qoraygan payt» (sumerki voyno') deb atadi. Germaniyada g'arbdagi urushni «zitskrig», ya'ni o'troq urush deb atashgan. Aslida bu urushda hech qanday g'alatilik yo'q edi, chunki Angliya va Fransiyaning Chamberlin va Daladye boshliq hukumatlari Germaniyaga nisbatan harbiy jihatdan ustun bo'lsalarda, Germaniyaga qarshi urush qilishni istamadilar. Chunonchi, 1939 yil sentabrda Germaniyaning hammasi bo'lib 105 diviziyasi, 4.400 samolyoti, 100 ta harbiy kemasi, Angliya va Fransiyaning esa birga qo'shib hisoblaganda 125 diviziyasi, 7300 samolyoti, 500 harbiy kemasi bor edi. Germaniya o'sha vaqtda urush qilishga to'la tayyor emas edi. Uning chegara istehkomini («zigfrid chizig'ini») yorib o'tish mumkin edi. Ammo, g'arb davlatlari yangi Myunxen siyosati bilan SSSRga qarshi til birlashtirish mo'ljalida bo'ldilar. Fransiya va Italiya o'rtasida Germaniya bilan yarashish to'g'risida g'ayri rasmiy muzokoralar bo'ldi. 1939 yil 19 oktabrda Angliya va Fransiya Turkiya bilan Finlyandiya urushiga aralashdilar.

Germaniya Polshani bosib olgandan keyin o'zining agressiyasini G'arbiy Yevropaga qaratdi. G'arbiy Yevropadagi «g'alati urush»dan foydalanib, Gitler Germaniyasi o'z harbiy kuchlarini (135 ta piyoda askarlar diviziyasini, 10 ta tank diviziyasini, 4000 samolyotni) bema'lol g'arbiy chegaralarga to'pladi va hujum rejalarini ishlab chiqdi. Gitlerchilar Germaniyasi Angliya va Fransiya davlatlarining antisovet qarashlari va qurolli kuchlarning harakatsizligidan juda ustamonlik bilan foydalandi. Fashistlarning tashviqot mashinasi vermaxt qurolli kuchlarining «yengilmasligi» to'g'risida afsonalar tarqatdilar. Shu bilan bir vaqtda Germaniyaning «tinchliksevarligi» va ittifoqchilar ko'z o'ngida antisovet fitnaga qatnashishi mumkinligi haqidagi fikrlar juda ko'p bor aytili.

1939 yil sentabr-oktabr oylarida Gitler bir necha bor Germaniya g'arb davlatlari bilan urushishni istamasligini va Fransiya chegarasini eng oxirgi nuqta deb hisoblashini ta'kidlab o'tgan edi. Bundan tashqari, Angliya Germaniyaga birinchi jahon urushi davrida tortib olingan mustamlakalarini qaytarib berishga umidvor ekanligini ham eslatib o'tdi.

Ammo, haqiqatda, ahvol boshqacha edi. 1939 yil 27 sentabrda Germaniya qurolli kuchlari bosh qo'mondonlari va shtab boshliqlarining Kengashida Gitler G'arbga hujum uyushtirish rejalarini tezkorlik bilan ishlab chiqishga farmoyish berdi. Urushdan maqsad, Angliyani tiz cho'ktirish va Fransiyaning tor-mor keltirishdan iborat edi.

1939 yil 9 oktabrda ishlab chiqilgan № 6 direktiva muhim ahamiyat kasb etdi. Vermaxt quruqlik qo'shinlarining Bosh qo'mondoni 1939 yil 19 oktabrda qo'shinlarning g'arbga hujum uyushtirishlarini ko'zda tutgan «Gelb (Sariq) operatsiyasi» nomli rejani o'z ichiga olgan direktivaga qo'l qo'ydi. Direktiva nemis qo'shinlarining g'arbiy frontning shimoliy yo'nalishi orqali Gollandiya, Belgiya, Lyuksemburg va Shimoliy Fransiya bostirib kirishni ko'zda tutgan edi. Ammo, hujumga yaxshi tayyorgarlik ko'rmaganlik, ob-havoning noqulayligi, g'alaba qozonishga to'la ishonchning yo'qligi sababli hujum 1940 yilning 29 martiga qoldirildi. Bu orada Germaniyada harbiy qurollar asosan tank, samolyot va og'ir artilleriya to'plari ishlab chiqarish keskin o'sdi. Qurolli kuchlarning tarkibi ham kuchaydi.

1940 yil bahorida Germaniya 156 diviziyaga, Angliya va Fransiya esa birgalikda 142 diviziyaga ega edi. 142 diviziyadan 102 tasi Germaniyaga qarshi qaratilgan edi. Gitler ham qat'iy va shiddatli harakat qildi. U G'arbda asta-sekin qurolli kuchlarni to'plab, 1940 yil bahorida Belgiya va Fransiya chegaralarida 135 dan ortiq diviziyani jamladi, askarlar soni texnika va aviatsiyada sohasida juda katta ustunlikni qo'lga kiritdi. Biroq, Germaniya qo'mondonligi oldin Skandinaviyada harbiy-dengiz va havo bazalarini barpo etishga qaror qildi, chunki ulardan turib Angliya flotining faol harakatlariga qarshilik ko'rsatish mumkin edi.

1940 yil 1 martda Gitler Norvegiya va Daniyaning bosib olishni ko'zda tutgan «Vezeryubung» («Vezerdagi mashqlar») nomli harbiy rejani o'zida mujassam etgan direktivaga qo'l qo'ydi. «Vezeryubung» rejasiga ko'ra gitlerchilar havo va dengiz desant qo'shinlarini qo'llash orqali har ikkala davlatga bir vaqtning o'zida hujum qilmoqchi edi. Bu rejani amalga oshirish uchun mo'ljallangan quruqlikdagi qo'shinlar (9 ta diviziya va brigada) general N.Falkenxorst qo'mondonligidagi 21 armiya qo'shilmalari birlashtirildi. Bu operatsiyani amalga oshirish uchun 96 ta harbiy va transport kemalari, 35 ta suv osti kemalardan tashkil topgan harbiy dengiz floti hamda 500 ta transport samolyotidan iborat 5-harbiy havo kuchlariga qarashli 10-aviatsiya korpusining ham qatnashishi mo'ljallangan. Bundan tashqari nemis fashist qo'mondonligi Germaniyaning Norvegiyadagi eski agenti Kvisling boshchiligidagi mahalliy fashistlarning ham yordamiga katta umid bog'ladi. Norvegiya qurolli kuchlari ancha kuchsiz edi. Jumladan, quruqlik qo'shinlari 150 ming kishidan iborat bo'lib, zahirada 100 ming kishi bor edi. Harbiy havo kuchlari eski rusumdagi 180 ta samolyotdan, harbiy dengiz kuchlari 4 ta og'ir kreiser, 30 ta mina tashuvchi 9 ta suv osti kemasi, 11 ta (minnix zagradiy) va bir necha 10 lab qo'shimcha kemalardan iborat edi.

1940 yil aprel-mayda Germaniya shimoliy va g'arbiy Yevropada shiddatli operatsiyalarini boshlab yubordi.

1940 yil 9 aprelda «Vezeryubung» operatsiyasi boshlandi, biroq qo'shinlari qarshilikka duch kelmay mamlakat ichkariga shiddat bilan kirib bora boshladi. Shu bilan bir vaqtda nemislarning dengiz desanti Zeyeland, Fyunen va Falster orollariga tushirildi.

Daniya qiroli Kristian X tomonidan chaqirilgan kengashda nemislarga qarshilik ko'rsatmaslik va taslim bo'lish haqidagi qaror qabul qilindi. Daniya qisqa vaqt ichida taslim bo'ldi, biroq Norvegiya qarshilik ko'rsatishni davom ettirdi. Skandinaviya yarim orolining bosib olinishi natijasida nemislar juda muhim strategik punktga ega bo'lishini anglagan Angliya va Fransiya qo'shinlari harakatga kela boshladilar. 14 aprelda 24 ingliz piyoda brigadasi Narvikka kelib tushdi. Bundan tashqari inglizlarning 146-piyoda brigadasi, fransuzlarning 5-brigadalari ham yordamga yetib kelishdi. Ammo nemislarning 10 mayda boshlagan hujumlari tufayli, ittifoqchi qo'shinlar o'z hududlarini himoya qilish maqsadida olib ketildi. Nemislar tomonidan Tronxeyn va Norvikda harbiy bazalar barpo etildi. Ularda Germaniya dengiz flotining asosiy qo'shilmalari haqida suv osti flotining asosiy qismi jamlandi. Bundan tashqari, Bergen va Tronxeynda harbiy-havo bazalari barpo etildi. Angliya bilan Fransiya Norvegiyaga yordam berishni va'da qilsada, biroq ular amaliy yordam qilmadilar. Norvegiya ham taslim bo'lgandan keyin Germaniya g'arbga qarab yurishini betaraf davlatlar territoriyasidan boshlamoqchi bo'ldi. Buning uchun u provakatsiya ishlatdi. Fashistlar samolyoti Germaniyaning shahri Freyburgga

qarab uchish qildi. Germaniya bu uchishni Belgiya, Gollandiya va Lyuksemburg aviatsiyasiga to'nkadi va fashistik hukumat 40-yilning 10 mayida bu davlatlarga bostirib kirish to'g'risida buyruq berdi. Bir vaqtning o'zida Fransiya ham hujum boshlandi.

1940 yil 10 mayda bu uch davlatni tor-mor keltirishni ko'zda tutuvchi «Gelb» operatsiyasi boshlandi. «G'alati urush»(1939 yil sentabr - 1940 yil may)davri tugadi. Nemis qo'shinlarining bosqini Gollandiya, Belgiya, Lyuksemburg va Fransiyaning aerodromlari, qo'mondonlik punktlari, harbiy omborlari va muhim sanoat markazlariga kuchli havo hujumi bilan boshlandi. 14 mayda Gollandiya taslim bo'ldi. Angliya-Fransiya va Belgiyaning katta harbiy kuchlari nemis qo'shinlari tomonidan dengizga Dyunkerker yaqinida qisib qo'yildi. Faqat ularning bir qismi Britaniya orollariga evakuatsiya qilindi, 28 mayda Belgiya taslim bo'ldi.

Dengiz bo'yidagi ittifoqchilar qo'lida bo'lgan so'nggi yirik port Dyunkerker xavf ostida qoldi. Angliya qo'mondonligi o'z qo'shinlari va Belgiya-Fransiya qismlarini evakuatsiya qilishga qaror qildi. 1940 yil 4 iyungacha davom etgan Dyunkerker operatsiyasi davomida 338000 ga yaqin kishi, shu jumladan 123 ming fransuz va belgiyaliklar olib chiqib ketildi. Bor og'ir harbiy texnika evakuatsiya hududiga tashlab ketildi va gitlerchilarning qo'lga tushdi. Angliyaliklar evakuatsiya davrida 224 ta kema va transport (sudna), hamda 106 ta samolyotdan ajralib qoldi.

Vermaxtning g'arbiy Yevropadagi birinchi harbiy operatsiyasi mana shunday tugadi. Unga ko'ra, gitlerchilar Gollandiya va Belgiyaning harbiy kuchlarini taslim ettirdi va 28 ta fransuz diviziyasini tor-mor keltirdi.

Nemis-fashist qo'shinlari Fransiyaning shimoldagi qo'shinlariga ketma-ket zarbalar berib, Fransiya shimolidan janub va janubi-g'arbiy tomonlarga kirib bordilar. Fransiyaning asosiy harbiy kuchlari Fransiya-Germaniya chegarasida, «Mojino chizig'i»da qolib ketaverdi.

5 iyunda Germaniya Parij tomon hujum boshladi, 10 iyunda Italiya ham Angliya bilan Fransiya urush e'lon qildi. Fransiya hukumati nemis-fashist qo'shinlariga qat'iylik bilan qarshi chiqolmadi va u Parijdan Tur shahriga qochib o'tdi. Fransiya armiyasining bosh qo'mondoni Veygan yarashish taklifini kiritdi. Biroq, Parij nemislar tomonidan 14 iyunda ishg'ol qilindi. Parij olingandan keyin, Fransiya hukumati Bardo shahriga qochib o'tdi va 17 iyunda Fransiya premer ministri Peten Germaniya hukumatiga juda og'ir majburiyatlar va shartlar bilan bo'lsa ham yarashishni iltimos qildi. 19 iyunda Fransiyaning 10-armiyasi harbiy harakatlarini to'xtatdi.

1940 yilning 22 iyuni soat 18 dan 32 minut o'tganda Fransiya hukumati nomidan general Xontsiger so'zsiz taslim bo'lish aktiga imzo chekdi. 1918 yilning 11 noyabridagi holat qaytarildi. Marshal Foshning vagoni muzeydan Kompen o'rmoniga olib borildi. Bu marosimda Gitlerning o'zi ham qatnashdi. Germaniya tomonidan aktga Keytel imzo chekdi. Germaniya Fransiyaning butun Shimoliy qismini va Atlantika okeaniga tutashgan barcha qirg'oqlarini ishg'ol qildi.

Ishg'ol qilinmagan qismi Germaniyaga vassal bo'lib qoldi va xom ashyo, oziq-ovqat hamda ishchi kuchi yetkazib berib turadigan bo'ldi. Yarashishga binoan Fransiyaning harbiy-dengiz va harbiy-havo floti quolsizlantirildi, ammo Germaniyaning ixtiyoriga berilmadi. Germaniya bilan kelishuvga va yarashishga muvofiq Fransiyaning ba'zi bir hududlari demilitarizatsiya qilindi, ya'ni quolsizlantirildi va harbiy sanoatdan mahrum qilindi.

Fransiyaning tor-mor keltirilishi Yevropa davlatlarining urush boshlashishi arafasidagi Germaniyaga qarshi koalitsiyasi barbod bo'lganligini bildirardi. Angliya va Fransiya hukumatlarining Myunxen bitimi bo'yicha qilgan harakatlari, ularning natsistlar agressiyasiga qarshi kurashda xalq ommasiga tayanishni istamasligi, ittifoqchilar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning mavjudligi, strategiyaning sustkashligi - bularning barchasi ingliz-fransuz ittifoqi halokatining asosiy sabablaridir. SSSRning navbatdagi bosqinchilik rejasi Boltiq bo'yi respublikalariga qaratildi. SSSR 28 sentabrda Estoniya bilan, 5 oktabrda Latviya bilan va 10 oktabrda Litva bilan tazyiq o'tkazish yo'li orqali o'zaro yordam ahdomalarini imzoladilar.

Kelishuvlarga ko'ra, Sovet Ittifoqi Estoniya va Latviya hududlarida harbiy dengiz bazalari va aerodromlar qurish, Litva hududining ma'lum joylarida piyoda qo'shinlar va harbiy-havo kuchlarini saqlash huquqini qo'lga kiritdi. Litva bilan bitimga ko'ra Sovet Ittifoqi Litva respublikasiga uning 1920 yilda Polsha qo'shinlari tomonidan bosib olingan qadimiy poytaxti Vilnyusni va Vilnyus viloyatini topshirdi.

Biroq bu bilan SSSR qanoatlanib qolmadi, bu respublikalarni SSSR tarkibiga qo‘shib olish uning maqsadi bo‘lganligi uchun 1940 yilning 14-16 iyunida Sovet hukumati Boltiq bo‘yi mamlakatlari hukumatlaridan o‘zaro yordam shartnomalariga amal qilishni talab etdi, hamda antisovet ig‘volarga yo‘l qo‘ymaslik uchun bu mamlakatlar hududiga Sovet harbiy qismlarini kiritdi. 1940 yilning yozida bu respublikalarda sun‘iy ravishda «sotsialistik inqiloblari» amalga oshirildi va avgust oyi boshida SSSR tarkibga olindi.

Sovet hukumati 1939 yil kuzidan Finlyandiya xalqaro reaksiya kuchlarining SSSRga qarshi platsdarmiga aylanib qolgan, Finlyandiya tomonidan SSSRning shimoliy chegaralariga, xususan chegaradan 32 km berida bo‘lgan Leningradga, shuningdek, Kronshtadt va Murmanskka xavf solinmoqda, Kareliya bo‘yida g‘arb davlatlarining yordami bilan kuchli harbiy istehkomlar («Mannerley m chizig‘i») qurilgan va fin armiyasi eng yangi qurollar bilan qurollanib, SSSRga qarshi urushga tayyorlanmoqda degan bahonalar bilan Finlyandiyaga qarshi kompaniyani boshlab yubordi. Sovet hukumati 1939 yilning oktabr-noyabr oylarida Finlyandiya hukumatiga dastlab yordam aktini tuzishni, so‘ngra Leningrad va Murmansk temir yo‘li xavfsizligini ta‘minlash choralarini ko‘rishni (Kareliya bo‘yidagi hududning bir qismini SSSRga berishni, Fin ko‘rfaziga kirishga yaqin joyda harbiy-dengiz bazasi uchun ijaraga kichik hudud berilishini) talab qildi va bu masalalar yuzasidan Moskvada muzokoralar olib borildi. Finlyandiya hukumati SSSRning zo‘ravonlikka asoslangan talablariga ko‘nmadi va o‘z chegarasi bo‘ylab umumiy safarbarlik e‘lon qildi. 1939 yilning 29 noyabrda Sovet hukumati Finlyandiya bilan diplomatik aloqani uzishga va o‘z qo‘shinlariga chegaradan o‘tishga buyruq berdi. Urush harakatlari 30 noyabrda boshlandi. Sovet-Finlyandiya urushi (1939 yil 30 noyabr-1940 yil mart)da Angliya Finlyandiyaga 101 samolyot, 200 dan oshiq to‘p, bir necha yuz ming snaryad, aviabomba va tankka qarshi minalar; Fransiya esa 175 samolyot, 500 ga yaqin to‘p, 5 mingdan ortiq pulemyot, 1 mingga yaqin snaryad, qo‘l granatasi va boshqalar yetkazib berdi. AQSH esa Finlyandiyaga 30 mln dollar xajmda ikki marta zayom berib, harbiy materiallar yubordi. Guver boshchiligida AQShda «Finlyandiyaga yordam komiteti» tuzildi. Bunday komitetlar Angliya va Fransiyada ham tuzildi. Bulardan tashqari 1940 yil bahorida Finlyandiyaga Angliyadan yana 100 samolyot, Fransiyadan 50 ming kishilik ekspeditsion armiyani yuborish mo‘ljallandi. SSSR agressorlikda ayblanib 1939 yilning dekabrda Millatlar ittifoqidan chiqarildi. Shvetsiya hukumati urushning Skandinaviyaga yoyilib ketishidan xavfsirab ikki o‘rtada vositachilik rolini o‘ynadi. 2-3 haftaga mo‘ljallangan urush 105 kunga cho‘zilib ketdi. Uzoq tortishuvlardan so‘ng 1940 yilning 12 martida SSSR bilan Finlyandiya o‘rtasida Moskvada sulh shartnomasi tuzildi va yangi chegara chizig‘i belgilandi. Leningrad, Murmansk va Murmansk temir yo‘lining xavfsizligi ta‘minlandi. Finlyandiyaning Xanko Yarim oroli va unga yondosh orollar 30 yil muddat bilan SSSRga ijaraga berildi va u harbiy bazaga aylantirildi. SSSR hududi tarkibiga Vo‘borg shahri, Vo‘borg ko‘rfazi va orollari bilan Kareliya bo‘yni, Ladoga ko‘lining Shimoliy va G‘arbiy qirg‘oqlari, Kandalakshining g‘arbiy qismi, Barents dengizi bo‘yidagi Ribachiy va Sredniy yarim orollarining g‘arbiy qismi qo‘shildi. Chegara Kareliya bo‘ynidan 120 km shimolga surildi. Shartnomaga ko‘ra har ikkala tomon ham bir-biriga hujum qilmaslik, bir-birlariga qarshi ittifoqlarga qo‘shilmaslik majburiyatlarini oldilar. Finlyandiyadan SSSRga o‘tgan yerlar o‘sha vaqtda tashkil topgan Karelo-Fin Sovet Sotsialistik Respublikasining bir qismini tashkil etdi.

1940 yilning iyuni oxirida 1918 yil yanvaridan beri burjua Ruminiyasi qo‘lida qolib kelayotgan Bessarabiya masalasini hal qilish kerak edi. Bu masala tinchlik yo‘li bilan hal qilindi. 1940 yilning 28 iyunida Bessarabiya va Shimoliy Bukovina Ruminiyadan olindi. Shimoliy Bukovina va Bessarabiyaning janubiy rayonlari Ukrainaga qo‘shildi. Bessarabiya esa Moldaviya ASSRga qo‘shilib, u 1940 yilning avgusti boshida Moldaviya SSRga aylantirildi.

Shunday qilib, mustabid Sovet tuzimi davrida «Sovet chegaralarining mustahkamlanishi» deb nomlangan bosqinchilik tadbirlari SSSR tomonidan shu tariqa amalga oshirilgandi.

1940 yil yozi o‘rtalarigacha nemis-fashistlar Norvegiya, Daniya, markaziy va shimoli-g‘arbiy Yevropadagi davlatlar ustidan o‘z hukmronligini o‘rnatib bo‘lgan edi va shu bilan bir qatorda strategik mavqei ham oshib bordi. G‘arbiy Yevropadagi hujum davomida vermaxt qo‘shinlari katta harbiy tajriba to‘pladi. Yengil g‘alabalardan sarmast bo‘lgan nemis-fashist hukumatining rahbariyati Sovet Ittifoqiga urush boshlash imkoni paydo bo‘ldi deb baholay boshlashdi. Buning uchun esa G‘arbiy Yevropada to‘la hukmronlikni qo‘lga kiritish, Angliyani

tor-mor keltirish kerak edi. Germaniya ixtiyorida endi urushni g'alaba bilan tugallash uchun manba yetarli edi. 1940 yil 16 iyulda Oliy qo'mondonlikning «Zeyeleve» («Dengiz sheri») nomli desant tashlash operatsiyasini tayyorlash to'g'risidagi direktivani e'lon qilishdi. Operatsiya 1940 yil 15 avgustga belgilangan edi, biroq, u Angliya floti yaqqol ustunlikka ega bo'lgani uchun, amalga oshmay qoldi. Bundan tashqari, gitlerchilarga Angliya osmonida ustunlikka erishish imkoni bo'lmadi. Nemis-fashist qo'shinlarini La-Mansh orqali Buyuk Britaniya orollariga olib borish uchun vositalari ham yetishmas edi. Xullas, bu reja qog'ozda qolib ketdi va Angliyani vahimaga solish vositalaridan biri bo'lib xizmat qildi.

Fashist rahbariyati Britaniya orollarini surunkali bombardimon qilishni boshlab, shu yo'l bilan Angliya hukumatini taslim bo'lishga majbur qilishni ko'z'ladi. Germaniya Lyuft Vaffet qo'mondonligidagi G.Gering o'z aviatsiyasining imkoniyatlarini juda yuqori baholadi.

1940 yil avgust oyida inglizlar havo hujumidagi mudofaa tizimini ancha mustahkamlashga erishdilar. Dushmanga qarshi turish uchun 4 ta aviatsiya guruhleri tashkil etildi. Avia guruhlarni birlashtirgan, qiruvchilar qo'mondonligi ixtiyorida 700 ta jangovor samolyot 290 ta zahira samolyot ham bor edi. Bundan tashqari, Angliyaning Germaniyaga qarshi hujumlar uyushtira olish imkoniyatiga ega bo'lgan 430 ta bombardimonchi jangovor samolyotlari ham bor edi.

Angliya havo hujumidan mudofaa tizimi 2000 ga yaqin zenit artelleriya to'plari bilan qurollangan bo'lib, radarlar dushman samolyotlarini 160 km masofadan aniqlab olish imkoniyatiga ega edi.

Nemis qo'mondonligi yirik havo bosqinida qatnashish uchun ikkita harbiy-havo flotini jalb qildi. 1480 ta bombardimonchi, 980 ta qiruvchi va 140 ta razvedka bilan shug'ullanuvchi samolyotlar hujum uchun shay qilib qo'yildi. Xujum 1940 yil 13 avgustda yirik havo bosqini bilan boshlanib, unda 800 ta bombardimonchi va 1140 qiruvchi samolyotlar qatnashdi. O'sha kuni Angliyaning Janubi-Sharqiy hududlaridagi aerodromlar va radiolakatsion stansiyalar bombardimon qilindi. Keyingi kunlarda, deyarli har kuni Britaniya orollarini 1500 ga yaqin samolyot bombardimon qilardi.

Havoda ustunlikka erishish uchun olib borilgan janglar 7 sentabrgacha davom etdi. Endilikda har kuni 1000 ga yaqin jangovor samolyotlar Britaniya orollarini bombardimon qilardi. Ammo, ingliz uchuvchi va zenitchilarining mardonavor kurashlari tufayli, nemislar ham katta talofatlar ko'rishga majbur bo'lar edi. Britaniya orollarining mudofaasida polyak va chex uchuvchilari ham faol qatnashdi. Sentabr oyining boshlariga kelganda, nemis fashist qo'shinlarining qo'mondonligi, ingliz aviatsiyasini tor-mor keltirish va osmonda ustunlikka ega bo'lish uchun qilingan harbiy harakatlar muvaffaqiyatsiz chiqqanligiga amin bo'ldi. Nemis aviatsiyasining keyingi harbiy harakatlari rejasi keskin o'zgartirildi; 5 sentabrda harbiy-havo flotlari endilikda havo xujumlarini aviatsiya inshootlariga emas, balki yirik shaharlarga yo'naltirish to'g'risidagi buyruqni oldi. Asosan, yirik sanoat va ma'muriy markazlar London, Koventri, Birmingem va boshqa shaharlar 7 sentabrdan noyabr oyining o'rtalarigacha surunkali havo hujumlariga duchor bo'ldi. Masalan, 15 sentabrda birgina London shahrini 1000 ga yaqin jangovor samolyotlar bombardimon qildi. Shahar ko'chalari va maydonlarida kuniga minglab bombalar portlar edi. Minglab tinch aholi halok bo'ldi.

Noyabr oyining o'rtalaridan boshlab gitlerchilar aviatsiyasining asosiy yo'nalishlari Londondan, yirik iqtisodiy va port shaharlarga qaratildi. Bundan maqsad Angliyaning harbiy sanoat bazasi va savdo flotini zaiflashtirishdan iborat edi. 1940 yil noyabr oyining o'rtalaridan 1941 yil fevral oyining o'rtalarigacha havo hujumlari natijasida Angliyada ko'plab turar joy binolari vayron etildi, 40 mingga yaqin kishi halok bo'ldi va 46000 ga yaqin kishi yaralandi. 15 noyabr kuni tunda uyushtirilgan havo hujumi natijasida, yirik sanoat shaharlaridan hisoblangan Konventri yer bilan yakson qilindi. 1941 yil mayigacha 190 mingga yaqin bomba tashlandi. Biroq, Gitler rahbariyatining havo urushi yo'li bilan Angliya qarshiligini yengish borasidagi strategik rejasi puch bo'lib chiqdi.

Angliya jang qilishni bilardi. Xalqning ma'naviy ruhi sinmadi, urushni g'alabagacha yetkazish niyati yanada qat'iylashdi. Angliya havo xujumidan mudofaa tizimi ixtiyoridagi keng tarmoqli radiolakatsiya tarmoqlari juda katta foyda keltirdi. Lyuft Vaffet qo'mondonligining qo'qqisidan qilingan hujumlar bilan shoshirish rejasi chippakka chiqdi. Germaniya aviatsiyasi

endi har bir hujumda 10-15 samolyot yo‘qotardi. Umuman, Angliyaga nisbatan uyushtirilgan havo hujumlari tufayli, nemislar 1700 (203 tasi polyak uchuvlari va 71 tasi chex uchuvchilari tomonidan urib tushirildi) inglizlar esa 900 ta samolyotidan ajraldi. Angliya Germaniya aviatsiyasining buyuk qudrati haqidagi afsonasini yo‘qqa chiqardi.

Gitler Germaniyasi havodan hujum qilish va harbiy vahimalarni tarqatish asosida Angliya bilan kelishib olishga va uni o‘z siyosatiga itoat ettirishga erishmoqchi bo‘ldi. Biroq ingliz xalqining antifashistik kayfiyati kuchli edi, Cherchill hukumati jamoatchilik fikri bilan hisoblashishga majbur bo‘ldi va Angliyaning milliy mustaqilligi uchun kurash olib bordi. Angliya hukumati Germaniyaga tobe holda u bilan ittifoqchi bo‘lishni xohlamas edi. Gitler esa o‘zining asosiy kuchini SSSRga qarshi urushga saqlab turganligi uchun La-Manshdan o‘tishga botinolmadi.

1.4. 1939 yil 23-avgust bitimi va Sovet-Germaniya iqtisodiy aloqalari. Urushning birinchi davridagi harbiy harakatlar

1939 yil 23 avgustda Germaniya va SSSR o‘rtasida hujum qilmaslik to‘g‘risida tuzilgan bitim har ikki davlat uchun ham katta ahamiyat kasb etdi. Germaniya ham Sovet ittifoqi ham bitimdan imkon qadar foydalanishga urindilar. 1939 yil 19 avgustda sovet-german kredit shartnomasi tuzildi. Unga ko‘ra SSSR imtiyozli shartlarda 2 yil muddatga 200 mln marka kredit olib, eng zamonaviy uskunalarni Germaniya korxonalarida ishlab chiqarish uchun buyurtma berish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bunga javoban Germaniya SSSRdan 180 mln. marka miqdorida xom ashyo olishga ega bo‘lish, Uzoq Sharqdan 50 %li chegirma bilan tranzit mahsulotlarini olish huquqini qo‘lga kiritdi. 1940 yil ikki davlat o‘rtasida 1942 yil 1 avgustgacha bo‘lgan muddatga 600-700 mln. markacha miqdorida bo‘lgan xo‘jalik shartnomasi imzolandi. Ushbu shartnomaning SSSR uchun katta ahamiyati bor edi. Chunki o‘sha paytda SSSRning Finlyadiya bilan olib borayotgan urushi tufayli u Angliya va Fransiya bilan ham to‘qnashuv chegarasida turgan edi. Ular SSSRga «iqtisodiy urush» e‘lon qilishgan edi. Bu shartnomaga ko‘ra Germaniya Sovet Ittifoqiga sanoat ashyolari, uskuna va qurol-aslaha yetkazib berdi. Xususan, Germaniya tomoni «Xeynkel-100», «Missershmidt-109 va 110», «Yunkers-88», «Dorno‘ye-215», «Vyukker-131», «Byukner-133», «Fokke-Vulf-58» rusumli eng zamonaviy samolyotlarini taqdim etdi. Barcha samolyotlar qurol-aslaha bilan to‘liq jixozlangan edi. Gitler eng yangi qurol-aslaha namunalari berishga cho‘chimadi, chunki Sovet mutaxassislari ularni ishlab chiqarish sirlarini egallay olmaydilar deb ishonardi. Biroq, fashistlar dohiysi adashdi. Germaniyaning har bir turdagi samolyotlaridan 2 dan 5 tagachasi sovet konstruktorlari va harbiy uchuvchilari tomonidan o‘rganib chiqildi, bu esa SSSRda samolyotsozlik sanoatining taraqqiy etishida katta ahamiyat kasb etdi. 1940 yil may-noyabr oylarida SSSRda Germaniyaning harbiy texnikasi puxta o‘rganildi. Harbiy texnikani o‘rganish uchun 21 ta zavodning konstruktorlari va injenerlari, 3 ta konstruktorlik byurosi, va harbiy-havo kuchlari vakillaridan 3500 ga yaqin kishi jalb qilindi. Natijada 1941 yil o‘rtalariga kelib sovet harbiy zavodlarida nemis harbiy texnikasidan bir necha baravar kuchli qurol-aslahalarni ishlab chiqara boshladi.

1941 yil 10 yanvarda SSSR bilan Germaniya o‘rtasida kengaytirilgan xo‘jalik shartnomasi imzolandi. Unga ko‘ra SSSRga sanoat uskunalarining oqimi kela boshladi. 1940 yil 11 fevralda imzolangan shartnomaga asosan SSSR Germaniyaga 12 oy ichida 500 mln marka miqdorida, 1939 yil 19 avgustdagi savdo-kredit shartnomasida ko‘zda tutilgan 500 mln. markalik xom ashyo mahsulotlariga qo‘shimcha tarzda 100 mln. marka miqdorida xom ashyo yetkazib berish majburiyatini oldi. Jumladan, SSSR Germaniyaga 1 mln. tonna miqdorida boshqoqli ozuqa mahsulotlari (120 mln. marka), 900 ming tonna neft (115 mln. marka), 500 ming tonna fosfat, 100 ming tonna xrom rudasi, 500 ming tonna temir rudasi, 300 ming tonna cho‘yan va temir parchalari, 2400 kg platina, shu bilan birga ozroq miqdorda marganets va boshqa xom ashyo mahsulotlari yetkazib berish majburiyatini oldi.

SSSRning «Uchinchi reyx»ga eksport qilgan mahsulotlarining miqdori, 650 mln. markani tashkil etdi. Bundan tashqari nemislar birinchi navbatda olishlari shart bo‘lgan 28 xildagi mahsulotlarning ro‘yxatini taqdim etdilar. Bu ro‘yxat 12 mln. markalik-oltin qoldiqlari, 12 mln. markalik-teri va charm mahsulotlari, 4 mln. markalik-temir rudasi, 8 mln. markalik- mo‘yna, 4,5

mln. markalik - kimyoviy farmatsevtik va dorivor o'simliklar, 4 mln. markalik - tamaki mahsulotlari, 2 mln. markalik - fosfat, 200 ming tonna yonilg'i, 150 ming tonna avtobenzin, 500 ming tonna texnika moylari, 2 mln. tonna bug'doy, 500 ming tonna kunjara, 100 mln dona tuxum, 120 mln markalik - yog'och-taxta materiallaridan iborat edi. Bu davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar SSSR uchun ham foydali edi. Chunki buning natijasida SSSR sanoati, asosan harbiy sanoat Germaniyadan zamonaviy stanoklar va asbob-uskunalar, hamda nihoyatda kamyob bo'lgan sanoat mahsulotlarini olardi. Bu asbob-uskunalar, ayniqsa, tog'-kon sanoati; nikel, qo'rg'oshin va mis eritish zavodlarida: benzin va kauchukka o'xshash sun'iy maxsulotlar ishlab chiqarishda paravozlar va temir yo'l vagonlari, elektrostansiyalar, burg'ulash uskunolari, gidroenezatsiya qurilmalari, yo'l-qurilishi mashinalari, aloqa vositalari, turli xil stanoklar va boshqa narsalardan iborat edi. Yengil sanoat va qishloq xo'jaligi uchun esa sun'iy jun ishlab chiqarishga mo'ljallangan fabrikalar uchun asbob-uskunalar, paxtani sug'orishga mo'ljallangan vositalar, muzlatgichlar, hosildor urug'lar va zotdor mollar olib kelindi.

Germaniya va SSSR o'rtasidagi aloqalar, Yevropadagi ko'pgina davlatlarda norozilikka olib keldi. Germaniya Polsha, Fransiya, Angliya va G'arbiy Yevropadagi davlatlar bilan urush holatida bo'lgan vaqtda Sovet-German iqtisodiy aloqalari Germaniyaga qo'llanilayotgan iqtisodiy qamal choralarining darz ketishiga olib keldi. Boshqacha qilib aytganda, SSSR agressorga iqtisodiy yordam ko'rsatmoqda edi. Germaniya imperiyasining iqtisodiy ministri bu haqda shunday deydi: «ruslar hozirgi vaqtda bizga suv va havodek zarur bo'lgan bug'doy, neft, fosfat va boshqa ko'pgina mahsulotlarni yetkazib berdilar. Bundan keyingi davrda ham bunaqangi mahsulotlarni olib kelishni ko'paytirish istaklari mavjud. Bu esa birinchi galda Germaniyaning harbiy sanoatini va boshqa ko'pgina xo'jaliklarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi». Bu haqda vermaxtning oliy martabali zobitlari ham o'z fikrlarini bildirganlar. Jumladan, gross-admiral E.Redder shunday deb ta'kidlab o'tgan edi: «Stalinning iqtisodiy yordami hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi, keyingi takliflari shu darajada saxovatliki, Germaniyaga nisbatan qo'llanilayotgan iqtisodiy qamal tanazzulga yuz tutishi ko'rinib qoldi». Boshqarma shtabi boshlig'i polkovnik Vagner sovet-german savdo-sotiq bitimlarini «Oxiri najot» deb baholagan edi. Sovet Ittifoqidan yetkazib berilgan xom ashyo Germaniyaning harbiy-strategik bazasini mustahkamlashga qo'llanilayotgani aniq bo'lib qoldi. Lekin shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu aloqalar Germaniya umumiy importining kichik bir bo'lagi edi, xolos.

1939-1940 yillarda Germaniyaning umumiy importi mablag' hisobida bir yilda 4,8 mlrd. markadan 6,9 mlrd. markaga yetdi. Sovet Ittifoqidan yetkazib berilishi rejalashtirilgan xom ashyo xajmi 650 mln. marka ekanligini hisobga olsa, bu ko'rsatkich 10 % tashkil etardi. Stalin Germaniyani Sovet davlati bilan kelajakda iqtisodiy va harbiy sohada hamkorlik qilish yuzasidan bergan va'dalariga ishonardi. Urush boshlanishiga ikki oy qolgandi (1941 yil aprel) «Leofigvefe» delegatsiyasi vakillari Sovet Ittifoqining bir qadar harbiy korxonalarini ko'rishga muvaffaq bo'ldi. SSSR ushbu kelishuvga: hujum qilmaslik, do'stlik, chegara yuzasidan tuzilgan shartnomalar singari ishonardi.

Nemis manbalariga qaraganda, urush boshlangunga qadar Germaniya SSSRdan 200 ming tonna bug'doy, 1 mln tonna neft, 100 ming tonna paxta va boshqa ko'pgina mahsulotlarni, jumladan strategik jihatdan muhim bo'lgan metallarni olgan. 1940-1941 yillarda o'zaro tovar ayirboshlash hajmi keskin oshdi. 1939 yilda Germaniyaning SSSR bilan mahsulot ayirboshlash hajmi 61 mln. markani (30 mln. marka import, 31 mln. marka eksport) tashkil etgan, bo'lsa 1940 yilga kelib bu ko'rsatgich 10 baravarga oshib 607 mln.markani (391 mln marka import va 216 mln. marka eksport) tashkil etdi. Amalda bu ko'rsatgich Germaniya umumiy importining 7,8 %ini va umumiy eksportning 4,4%ni tashkil etardi.

SSSR o'zining katta hajmidagi eksportining asosiy qismini Germaniyaga yuborar edi. Jumladan, Germaniyaga yuborilayotgan fosfat SSSRdagi umumiy fosfat eksportining 49,9 %, xrom 62,4 %, marganets rudasi 40,7%, asbalt 77,7%, neft 75,2% va paxta 66% tashkil etdi.

1941 yil 10 yanvarda imzolangan xo'jalik shartnomasiga asosan, SSSR-Germaniya savdo aloqalarining xajmi 1941 yil 11 fevraldan 1942 yil 1 avgustga qadar eng yuqori darajaga ko'tarilishi ko'zda tutildi. Unga ko'ra SSSR Germaniyaga 620-640 mln. marka miqdorida mahsulot yetkazib berish majburiyatini olgan edi. Germaniya hukumati esa SSSRga shu miqdordagi mahsulotni faqatgina 1941 yil 11 maydan 1942 yil 1 avgustgacha yetkazib berish

majburiyatini oldi. 1941 yil 11 fevraldan 11 maygacha bo'lgan davrda SSSR Germaniyaga yetkazib berishi kerak bo'lgan mahsulotlarning qiymati 115 mln. markaga teng edi. Shunday qilib, gitlerchilar urush muddatini oldindan belgilab olgan holda va SSSRni aldash yo'li bilan 220 mln. marka miqdoridagi mahsulot kreditiga ega bo'ldi. Natijada, Stalin Germaniyadan 200 mln. marka qiymatidagi mahsulot krediti olish o'rniga, «Uchinchi reyx» iqtisodiyotiga bundan ham ko'proq foydani keltirdi.

G'arbiy Germaniya tarixchisi T.E. Folkmaning bergan ma'lumotlariga qaraganda 1940-1941 yillar mobaynida Germaniya va SSSR davlatlarining mahsulot yetkazib berish hajmi o'rtasidagi farq faqatgina 57-67%ni tashkil etgan. Germaniya metall buyumlari, mashinalar, elektrotexnika asbob-uskunalari va boshqa mahsulotlar yetkazib berish bo'yicha o'z majburiyatlarini to'la bajarmadi. 1940 yil 10 yanvarda imzolangan xo'jalik shartnomasiga asosan Germaniyaning SSSRga yetkazib bergan mahsulotlarining umumiy hajmi 287,7 mln. markani tashkil etgan.

SSSR Germaniya o'rtasidagi iqtisodiy va savdo aloqalari Sovet Ittifoqining Sharqiy Yevropa davlatlari bilan savdo munosabatlariga ta'sir ko'rsatdi. 1939-1940 yillarda SSSRning Sharqiy Yevropa davlatlari bilan umumiy savdo hajmi keskin kamayib ketdi va 1940 yilda 14,4 mln. rublni tashkil etdi. Jumladan, bu raqam Bolgariya bilan 8,7 mln. rublni, Vengriyada - 0,7, Ruminiyada-0,6, Chexoslovakiyada - 4,2; Yugoslaviyada - 0,2 mln rublga teng bo'ldi.

SSSR va Germaniya o'rtasidagi savdo va iqtisodiy aloqalar SSSRning AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya va boshqa davlatlar bilan aloqalariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. 1940 yil mayida AQShning SSSRdagi eksport hajmi 500 mln. dollarga tushib qoldi. Faqatgina 1941 yil 22 yanvaridagina AQSH davlat departamenti SSSRga nisbatan qo'llanilgan «axloqiy embargo»ning bekor qilinganini e'lon qildi.

Angliya va Fransiya xalqaro savdo doirasida SSSRga qarshi iqtisodiy urushni qo'lladi. 1940 yil may-avgust oylaridagina Buyuk Britaniya SSSR bilan savdo aloqalarini qayta tikladi. Yana shuni ta'kidlab o'tish lozimki, nemis sanoatchilarining g'arb davlatlari sanoatchilari bilan yashirin aloqalari butun ikkinchi jahon urushi mobaynida davom etib turdi. «G'alati urush» davridagina bu aloqalar biroz zaiflashdi. Germaniyani strategik xom ashyo bilan ta'minlash uchunchi davlat orqali amalga oshirildi. Shuning uchun, nemis agressiyasini iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlashda, faqatgina SSSR favqulodda o'rin egalladi desak, haqiqatdan yiroq bo'ladi. Germaniyaning SSSRga qilgan hujumi arafasigacha, har ikkala davlat o'rtasidagi aloqalarning mustahkamligi g'arb davlatlari olib borgan «Myunxen bitimi», «Tinchlashtirish», «G'alati urush» siyosatlarining natijasi edi. Chunki aynan shu davrda SSSRda harbiy-texnika sanoat bazasi yaratildi. Eng zamonaviy harbiy texnika ishlab chiqarila boshlandi va haqiqatda bu yutuq urushda katta ahamiyat kasb etdi. Agar 1941 yilda Sovet Ittifoqi ulkan hududi va harbiy kuchlarini yo'qotgan bo'lsa, 1939 yilda urush uni halokatga olib kelgan bo'lardi. Shu o'rinda, urush arafasida SSSR va Germaniya davlatlarining harbiy tayyorgarligi to'g'risida ham to'xtalib o'tsak. Ikkinchi jahon urushining boshlanishi barcha davlatlar kabi SSSRni ham sergaklantirdi. 1939 yil sentabrda Sovet hukumati 1940-1941 yillar davomida 9 ta yangi aviazavodni qurib va 9 ta eski aviazavodni qayta ta'mirlash to'g'risida qaror qabul qildi. Bu ishlarning amalga oshirilishi tufayli Sovet Ittifoqi aviatsiya sanoatining ishlab chiqarish quvvati Germaniyaniqidan 1,5 baravar oshib ketishiga olib kelardi. Urushgacha bo'lgan ikki yil davomida S.V.Ilyushin, S.A.Lavochkin, A.I.Mikoyan, V.M.Peshlyakov, A.I.Tupolev, A.S. Yakovlev va boshqalar boshchiligida konstruktorlik byurolari aviatsiya sanoatining vakillari bilan hamkorlikda zamonaviy rusumlardan qolishmaydigan YAK-1, MIG-3, LAGG-3 kabi qiruvchi samolyotlarni, Pe-2 rusumli sho'ng'ib uchuvchi bombardimonchi samolyot va IL-2 rusumli hujumchi samolyotlarini yaratdilar. 1939 yil yanvardan 1941 yil 22 iyungacha qurolli kuchlari salkam 18 mingga yaqin, shundan 2,7 mingi yangi rusumdagi samolyotlarni qabul qilib oldi.

1941 yilning yoziga kelganda tank ishlab chiqarish quvvati ham nemislarnikidan 1,5 baravar kuchli edi. J.Y.Kotin boshchiligidagi konstruktorlik byurosi KV nomli og'ir tankni ixtiro qildi. M.A.Koshkin, A.A.Morozov va I.A.Kucherenko boshchiligidagi konstruktorlik byurosi T-34 rusumli o'rtacha og'irlikdagi tankni ixtiro qildilar. Bu tank g'arb mutaxassislari tomonidan ham yuqori baholandi. 1939 yil 1 yanvardan 1941 yil 22 iyungacha qurolli kuchlar sanoatdan 7 mingga yaqin, shundan 1864 ta yangi rusumdagi tanklarni oldi. 1940 yil may oyidan urush

boshlanguncha bo'lgan davrda artilleriya to'plarining soni 1,5 baravar oshdi. 1939-1940 yillar davomida kemasozlik sanoatining quvvati 3 baravarga o'sdi. 1939-1941 yillar davomida harbiy dengiz floti 265 ga yaqin yangi rusumdagi kemalarga ega bo'ldi.

1937 yil 1 yanvardan 1941 yil 22 iyungacha qadar pulemyotlar va o'rta kalibrli to'plar soni 2 baravar, minamyotli to'plar 2,5 baravar, yirik kalibrli to'plar 3,5 baravar, tankka qarshi qurol-yarog'lar 4 baravar va zenit qurollari 5 baravarga oshdi. 1939 yil avgustdan 1941 iyungacha SSSR qurolli kuchlarining soni 3,4 mln. kishiga yetib, 2,5 baravarga oshdi.

Biroq, I.V.Stalin 1939 yil 23 avgustdagi bitimga ishonib xatoga yo'l qo'ydi. U Gitler bilan munosabatlarga «do'stlik» maqomini berishga urinib, u bilan keyin ham murosa qilishni ko'zlatdi. 1939 yil 28 sentabrda Moskvada do'stlik haqidagi sovet-german bitimi imzolandi. Germaniya tashqi ishlar vaziri I.Ribbentrop nomiga yo'llangan telegrammada Stalin shunday degan edi: «Germaniya va Sovet Ittifoqi xalqlarining qon bilan mustahkamlangan do'stligi uzoq va mustahkam bo'lishi uchun barcha asoslar mavjud». Bu do'stlikning qanday «qon» bilan mustahkamlangani ham noma'lum edi.

Gitler SSSR bilan tuzilgan bitimlarga oz ahamiyat berdi. 1940 yilning yozidanoq Germaniyada SSSRga qarshi hujum rejasini ishlab chiqilayotgan bo'lsada, Germaniya hukumati SSSR XKK raisi, tashqi ishlar xalq komissari V.M.Molotovni muzokoralar o'tkazish uchun Berlinga taklif qildi. Molotovning Berlinga qilgan tashrifi 1940 yil 13 oktabrda Stalinga maxsus xat bilan murojaat qilgan «Uchinchi reyx»ning taklifiga binoan 12-13 noyabrlarda bo'lib o'tdi. Uning asosiy mohiyati shundan iboratki ediki, Gitler Stalinga 1940 yil sentabrda imzolangan uch tomonlama bitimga qo'shilishni va uning ishtirokchilari bo'lgan - Germaniya, Italiya va Yaponiya bilan har bir mamlakatning keng masshtabdagi qiziqishlari doirasini aniqlashni taklif qilgandi.

V.M.Molotovning «Uchinchi reyx» poytaxtiga tashrifi Germaniyada alangalangan ikkinchi jahon urushining fojeali muxitida bo'lib o'tdi. «Uchinchi reyx» Yevropaning katta qismida o'z hukmronligini o'rnatib, 1940 yilda Polsha, Fransiya, Belgiya, Gollandiya, Lyuksemburg, Daniya va Norvegiyani bosib oldi. Germaniya qo'shinlari, shuningdek, Finlyandiya va Ruminiyada ham bor edi. Shuni ta'kidlash kerakki, 1940 yil 14 oktabrda Stalin va Molotovlar SSSR qurolli kuchlari bosh shtabi ishlab chiqqan 1940-1941 yillarda Sovet Ittifoqi qurolli kuchlarining G'arb va Sharqdagi strategik harakatlarning asoslari haqidagi mulohazalar tezkor rejasini tasdiqlashdi. Uning birinchi qismida raqib davlatlar haqida quyidagi xulosalar qilingan edi: «Shunday qilib, Sovet Ittifoqi 2 frontda kurashga tayyor bo'lishi kerak. G'arbda Italiya, Vengriya, Ruminiya, Finlyandiya qo'llab-quvvatlaydigan Germaniyaga va Sharqda esa qurolli neytralitet pozitsiyasini egallagan, har damda ochiq to'qnashuvga o'tish mumkin bo'lgan Yaponiyaga qarshi tayyor bo'lishi kerak edi». Asosiy raqib esa Germaniya deb ko'zda tutilgan edi. 1940 yil 12-13 noyabrdagi nemis-sovet muzokoralarida yagona fikrga kelinmadi va SSSR 1940 yil sentabrda rasmiylashgan fashist davlatlarining Berlin ahdigaga qo'shilmadi.

1940 yilning ikkinchi yarmidan e'tiboran Germaniyaning sa'yi-harakati SSSRga qarshi urushga tayyorgarlik va agressiv blokni kengaytirishga qaratilgan edi. Fyurer buyrug'iga ko'ra, bosh shtab maxfiy «Barbarossa» rejasini ishlab chiqdi. 1940 yilning 18 dekabrda Gitler 21-direktivani tasdiqladi. Uning asosiy maqsadi Sovet davlatini yo'q qilish va bu yerdagi xalqlarni qulga aylantirishdan iborat edi. Germaniyaning SSSR bilan yaxshi munosabatlarni o'rgatishga bo'lgan urinishlari niqobdan boshqa narsa emasdi. G'arbdagi urushdan natija chiqmasligiga ishongan sari, Gitlerning e'tiborini Sovet Ittifoqi o'ziga tortib borardi. Gitler M.Bormanga o'zining hayotidagi asosiy maqsadi bolshevizmni tor-mor etish ekanligi to'g'risida gapirganini hisobga olsak, uning bu urushga jiddiy tayyorgarlik ko'rganini bilish qiyin emas. Gitler fashizm tomonidan ishlab chiqilgan «Ost» («Sharq») rejasida Sharqiy Yevropa xalqlarini yo'q qilishni mo'ljallagan edi. Bu rejani «oqlash» uchun esa, natsistlarning vaxshiyona irqiy nazariyasi ishlab chiqilgan edi. «Ost» rejasiga binoan, bosib olingan hududlardagi rus, ukrain, belorus, polyak, chex va boshqa millatlarni yo'q qilish yoki qulga aylantirish ko'zda tutilgan edi. 30 yil davomida Polsha hududida va SSSRning g'arbiy qismini taxminan 31 mln. aholidan tozalash rejalashtirildi. Nemis rahbariyati tomonidan bu raqam 46-51 mln. kishigacha oshirildi. Bu aholining asosiy qismini Sibirga surgun qilish kerak edi. «Ozod etilgan» hududlarga 10 mln. nemis aholisini

ko'chirib keltirish va 14 mlnga yaqin mahalliy aholini esa asta-sekinlik bilan nemislashtirib borish taklif etildi. Agressiyaning iqtisodiy maqsadlari SSSRning boyliklarini bosib olish va o'zlashtirish, mamlakatni xom ashyo manbaiga aylantirish, davlatning va xalqning moddiy va ma'naviy boyliklarini «Uchinchi reyx»ga xizmat qildirishdan iborat edi. 1941 yil fevralida «Sharqiy masala» bo'yicha bo'lib o'tgan kengashda G.Gering shunday bayonot bergan edi: «Vazifa, bosib olishimiz mo'ljallangan yangi Sharqiy hududlardan eng ko'p miqdordagi qishloq xo'jalik mahsulotlari, xom ashyo va ishchiga ega bo'lishdir».

SSSRga hujum qilish va uni bosib olishga, Germaniya o'z aggressiyasining hal qiluvchi bo'g'ini sifatida qaradi. SSSR qurolli kuchlarini tor-mor keltirish uchun deyarli Germaniya qurolli qo'shinlarining hammasidan, shuningdek, Finlyandiya, Ruminiya, Vengriya qo'shinlaridan ham foydalanish ko'zda tutildi.

General-feldmarshal F.Bok qo'mondonligidagi «Markaz» gruppirovkasi esa g'arbiy yo'nalishda joylashgan edi. Bu gruppirovkaga Belorussiyadagi harbiy kuchlarni tor-mor keltirish Smolensk-Moskva yo'nalishi bo'ylab harakatlanish vazifasi topshirilgan edi.

General-feldmarshal G.Rundshtendt boshchiligidagi «Janub» gruppirovkasi Kiyev yo'nalishida joylangan edi. Bu gruppirovkaga Ukrainaning g'arbiy hududlarini bosib olish, Kiyev va Dneprning Sharqiy qismidagi hujumini ta'minlash vazifasi yuklatilgan edi.

Finlyandiya hududidan kirib keladigan nemis-fin qo'shinlariga Murmansk, Petrozavodsk va Leningrad shaharlariga, Ruminiya hududidan kirib keladigan nemis-rumin qo'shinlariga esa Vilnyus va Odessa bo'ylarida hujum qilish vazifasi belgilab berilgan edi.

«Barbarossa» rejasi bo'yicha yana boshqa bir qancha yo'nalishlarda hujum qilish ko'zda tutilgan bo'lib, maqsad sovet qo'shinlarining talofatsiz chekinishga yo'l qo'ymaslik edi.

Ishlab chiqilgan «Barbarossa» «rejasi» 1940 yilning 18 dekabrda Gitler tomonidan ma'qullandi, hamda 1941 yilning fevralida Gitler huzuridagi kengashda uzil-kesil qabul qilindi. «Barbarossa» rejasi avantyuristik reja edi. Rejaga muvofiq SSSR chegaralariga yaqin joyga nemis qo'shinlarini maxfiy to'plash, hujum tayyorgarliklarini 15 iyungacha tugallash, to'satdan hujum qilish, o'z ittifoqchilari bilan «Yashin tezligida» urush olib borish, 1941 yil qishi kirmasdan Arxangelsk-Volga liniyasiga chiqib olish, SSSRni tor-mor qilish va uni yo'q qilish mo'ljallangandi. «Reja»ga muvofiq Finlyandiya tomonidan ham SSSRga xujum qilish rejasii ishlab chiqildi.

SSSR tor-mor qilingandan keyin Germaniya 1941 yil kuzidan boshlab Afg'onistonni bosib olish va Hindistonga hujum qilishni, O'rta va Yaqin Sharq mamlakatlarini egallashni, so'ngra Angliyaga bostirib kirishni, Ispaniya va Portugaliyaga qo'shin kiritib, Gibroltarni ishg'ol qilishni va Angliyani xom ashyo manbalaridan mahrum qilib uni qamal qilishni rejalashtirdi.

1940 yil 27 senyabrda Berlinda Germaniya Italiya va Yaponiya bilan harbiy-siyosiy ittifoq to'g'risida uchlar ahdnomasini imzoladi. Bunda birlashib harakat qilish va dunyoni ta'sir doiralari bo'lib olish to'g'risida kelishib olindi. Yaponiya Germaniya va Italiyaning Yevropa va Afrikada hukmron bo'lishiga, Germaniya va Italiya esa Yaponiyaning Osiyoda hukmron bo'lishiga rozilik bildirdi. Berlin ahdnomasi Angliya va AQShga ham qarshi qaratilgan edi.

Gitler Germaniyasi Shimoliy va G'arbiy Yevropadagi g'alabalaridan keyin o'zining diplomatik va harbiy kuchini Yevropaning sharqiga va janubi-sharqiga qaratdi. 1940 yil sentabrda Ruminiyada gen. Antanesku fashistik diktaturasi o'rnatildi. 1940 yil oktabrida Ruminiya va Vengriyaga nemis-fashist qo'shinlari kiritildi. Noyabr oyida Vengriya, so'ng Ruminiya va Slovakiya fashist davlatlarining harbiy-siyosiy ittifoqiga qo'shildi. 1941 yilning martida Bolgariya, so'ng Yugoslaviya shu ittifoqqa tortildi va Bolgariya hududi nemis-fashist qo'shinlari tomonidan ishg'ol qilindi. Bu davlatlar va fashistlar blokiga tortilgan Finlyandiya Gitler Germaniyasining vassaliga va platsdarmiga aylandilar va SSSRga qarshi urushda qatnashishga rozi bo'ldilar.

Buning evaziga Gitler Vengriyaga Galitsiyani va Dnestrgacha bo'lgan Karpat tog' etaklarini, Ruminiyaga Shimoliy Moldaviyani va Ukraina Janubini, Finlyandiyaga Sovet Kareliyasi va Leningrad oblastini va'da qildi hamda Finlyandiya hududiga nemis-fashist qo'shinlari kiritildi. 1940 yilning 28 oktabrida fashistik Italiya Albaniya orqali Gretsiyaga hujum qildi, lekin o'zi ko'p talofat ko'rdi. Germaniyaning yordamisiz og'ir harbiy vaziyatni o'zgartira olmadi. 1941 yilning 6 aprelida 300 ming kishilik nemis-fashist qo'shinlari Yugoslaviyaga va

Gretsiyaga urush e'lon qilmay hujum boshladi hamda bu mamlakatlarni bosib oldi. Gretsiyaning Krit orolini ham bosib oldi. Natijada nemis-fashistlar butun Janubi-Sharqiy Yevropani o'zlariga bo'ysundirdilar.

Agar qaysidir tomon uchinchi bir davlat tomonidan harbiy harakatlar obyekti holatiga tushib qolsa, ikkinchi tomon butun mojaro davomida betaraflik holatini saqlashi zarur.

Bitim o'z kuchini 5 yil davomida saqlaydi. Bir vaqtning o'zida hududiy butunlikni hamkorlikda himoya qilish va Mongoliya, Manchjougo chegaralarini dahlsizligini ta'minlash haqida deklaratsiya qabul qilindi. Yapon konsepsiyasini Shimoliy Saxalinda bitim imzolagandan boshlab 6 oy davomida tugatish haqida kelishildi. Yapon matbuotida SSSR bilan betaraflik haqidagi bitim imzolanishi ijobiy kutib olindi. Yaponiyaning harbiy-siyosiy boshliqlari bu bitimga unchalik ahamiyat berishmadi. Yaponiya armiyasining genshtabidagi «Urushning yashirin kundaligi»da: «bitim Sovetlarga qarshi boshlanajak urushga, mustaqil qaror chiqarishga qo'shimcha vaqt beradi», - deyilgandi.

Kvantun armiyasining qo'mondoni general YE.Umudzu «Germaniya va Rossiya o'rtasidagi munosabatlar o'zgarishi bilan Yaponiyaning ham betaraflik bitimi haqidagi munosabati albatta o'zgaradi»-degandi.

1941 yil aprelda Yaponiyaning bosh vaziri Todzio «bitimni yuz xotir qilmasdan, biz SSSRga qarshi harbiy tayyorgarlikni jadal amalga oshirishimiz zarur. Sovet ittifoqiga qarshi tazyiqni kuchaytirish zarur»-degandi.

28 mayda Matsuokaning rasmiy talabiga Ribbentrop xabar berdi: «Xozir Germaniya va SSSR o'rtasida urush muqarar, armiya hujumga tayyorgarlik ishlarini tugatdi»-degandi. 6 iyunda Germaniyadagi Yaponiya elchisi Osimo Tokioga xabar bera turib, «Gitler Yaponiyaning SSSRga qarshi bo'ladigan urushda hamkor bo'lishini xoxlaydi»-dedi. Germaniyaning SSSRga qarshi hujumi haqidagi xabar olingandan so'ng Matsuoka janubga qarab harakat qilishni, Sibirni Irkutskka qadar bosib olishni bir chetga surib qo'ydi. Biroq Yaponiyaning Sovet ittifoqiga hujum qilishdan shu narsa to'xtatar ediki, bu regionda Qizil Armiyaning 1 millionlik harbiy qismlari bor edi. Qaysiki Xolxil-Gol jangida o'z qobiliyatini namoyon qilgandi. Germaniya, Yaponiya va Italiya agressiyasining kuchayib borishi bilan AQSH bilan Angliya G'arbiy Yarim sharni birgalikda himoya qilish to'g'risida bitim tuzdilar. Shartnomaga ko'ra AQSH Angliyaga 50 ta eski Esminetsni berib, Angliyaning Atlantika va Karib dengizidagi 8 ta (Nyufaundlend, Bermud, Bagami, Yamayka va boshqalar) harbiy-havo bazalarini 99 yillik muddat bilan ijaraga oldi.

1941 yilning yanvar-martida ikki tomonning maxfiy kengashi bo'lib o'tdi. Kengash Germaniyaning o'zining eng asosiy dushmani deb birgalikda harakat qilish to'g'risida kelishib oldilar.

1941 yil 11 martda AQSH Kongressi Lend-Liz to'g'risida («Lend-qarzga, liz-ijaraga demakdir») qonun qabul qildi va AQSH Germaniya va uning ittifoqchilariga qarshi urishayotgan davlatlarga qarzga yoki ijaraga qurol-yarog' va harbiy materiallar berishni zimmasiga oldi. Shu tariqa Angliya-AQSH davlatlari bloki rasmiylashdi.

1941 yilning mayiga kelganda Germaniya Yevropaning ko'pchilik mamlakatlarini o'ziga buysuntirdi. Yaponiya esa Osiyoda o'z mavqeini mustahkamlashni davom ettirdi. Germaniya 290 mln. aholisi bo'lgan butun Yevropaning deyarli iqtisodiy va harbiy kuchiga ega bo'ldi.

Angliya bilan yarashish va uni SSSRga qarshi urushga jalb qilish maqsadida 1941 yilning 10 mayida Gitler o'zining o'rinbosari Rudolf Gessni Angliyaga yubordi. U Londonda hukumat vakillari Saymon va Kirkpatriklar bilan muzokara olib bordi. Muzokaralarda separat sulx shartnomasi tuzish va birga SSSRga qarshi urush boshlash, yoki urushda bir-biriga xalaqit bermaslik kabi takliflar Gess tomonidan kiritildi. Biroq, Gess missiyasi natijasiz tugadi. 1941 yil 18 iyunda Germaniya Turkiya bilan do'stlik va hujum qilmaslik to'g'risida shartnoma tuzdi, 1941 yil 1 aprelda Iroqda davlat to'ntarishini amalga oshirdi.

1-ilova

1939 yilgi safarbarlik davridagi ahvol quyidagicha edi:

№	Qismlar va birlashmalar	1933	1935	1937	1938	1939
1	Harbiy okruglar va gruppalar qo'mondonligi soni	2	3	4	6	11
2	Korpus qo'mondonligi soni	-	10	13	19	26
3	Diviziyalar soni	10	29	39	51	102
4	Alohida tank brigadalari	-	-	-	-	-
5	Otliq askarlar brigadalari	-	-	-	-	-
6	Piyoda qo'shinlar polklari	21	77	112	129	292
7	Artilleriya polklari	7	25	43	57	128
8	Motorlashtirilgan o'qchi polklari	-	3	4	13	13
9	Tank polklari	-	6	10	14	14
10	Tankka qarshi divizionlar	-	9	11	17	17
11	Motorlashtirilgan razvedka batalyonlari	-	9	11	17	17
12	Saperlar batalyoni	7	28	55	75	133
13	Aloqa batalyoni	7	10	55	69	160

2-ilova

1939 yili urush boshlanganda Germaniyada harbiy havo kuchlarini kuchaytirishdagi ahvol quyidagicha edi:

№	Qismlar, birlashmalar	1934	1935	1936	1937	1938	1939
1	Havo floti	-	-	-	-	3	4
2	Aviatsiya diviziyasi	1	-	-	-	6	7
3	Aviaeskadrilyalar	-	-	8	13	22	23
4	Aviaguruhlar	3	13	37	66	85	89
5	Zahiradagi aviaotryadlar	-	6	14	15	16	-
6	Zenit diviziyalari	12	19	42	55	74	284
7	Parashyut batalyonlari	-	-	1	1	1	4
8	Harbiy havo kuchlari aloqasi batalyonlari	1	1	8	8	21	59

3-ilova

Buyuk Britaniya qurolli qo'shinlarining tarkibi va soni quyidagicha edi:

№	Mamlakatlar	Shaxsiy tarkib soni (ming kishi hisobida)			
		Quruqlik dagi qo'shinlari	Harbiy dengiz qo'shinlari	Harbiy havo qo'shinlari	Hammasi
1	Angliya (metropoliya)	897	180	193	1 mln, 270
2	Hindiston	205	2	3 ming 700	210 ming 700
3	Kanada	61,5	1,8	4,0	67 ming 30
4	Avstraliya ittifoqi	45,7	9,3	3,7	58,7
5	Yangi Zelandiya	3,0	1,3	0,5	4,8
6	Jan.Afrika Ittifoqi	22,5	-	1,5	24,0
7	Afrikadagi koloniyalar	19,0	-	-	19,0
8	Angliya-Misr Sudani	7,5	-	-	7,5
	JAMI:	1.261.200	194400	206400	1.662.200

3-ilova

Germaniya-Polsha urushida kuchlar nisbati quyidagicha edi:

№		Germaniya	Polsha
1	Qurolli kuchlar	1,6 mln chel	1,0 mln chel
2	Diviziyalari	62	39
3	Tanklari	2800 ta	870 ta (tanketkalar bilan)
4	Artelleriya qurollari va minomyotlari	6000	4300
5	Jangovor samolyotlari	2000	407

3-ilova

1940 yilning 10 mayidagi Shimoli-Sharqiy frontdagi kuchlar nisbati:

№		Fran siya	Ang liya	Bel giya	Golland iya	Ittifoq hammasi	Germa niya
1	Shaxsiy tarkibi	2 mln 440 ming	395 ming	600 ming	350 ming	3 mln 785 ming	3 mln 300 ming
2	Diviziyalar	104	10	23	10	147	135
3	Tanklar soni	2789	310	-	-	3099	2580
4	Samolyotlar	1648	1837	186	120	3791	3824
5	Artelleriya qurollari 75 mm va undan yuqori	11200	1350	1338	656	14544	7378

2. IKKINCHI JAHON URUSHINING 1941-1945 YILLARDAGI ASOSIY JANGLARI. URUSHNING TUGASHI VA UNING NATIJALARI

2.1. SSSRga qarshi urushning boshlanishi va dastlabki talofatlar sabablari

1941 yil 22 iyunda erta tongda Gitler Germaniyasi xiyonatkorona ravishda SSSRga hujum boshladi. Germaniya bilan birga Italiya, Ruminiya, Vengriya, Finlyandiya va Slovakiya ham SSSRga qarshi urush boshladilar. Germaniya va uning ittifoqchilari o'z qurolli kuchlarining 65-70 %ni SSSRga qarshi qo'ydilar. Germaniya o'zining o'sha vaqtdagi 214 diviziyasi va 7 brigadasidan 152 diviziyasi va 2 brigadasini, ya'ni 5,5 mlnga, yaqin soldat va ofitserini, ittifoqchilari 38 diviziyani hammasi bo'lib 190 diviziyani, tank va mexanizatsiyalashgan 35 diviziyani (3,5 ming tankni) 5000 ga yaqin samolyotni, 50 mingdan ortiq to'p va minomyotni SSSRga qarshi tashladilar. Fashist Ispaniyasi «Zangori diviziyasi» bilan, Vishi hukumati «Ko'ngillilar Legioni» bilan SSSRga qarshi urushda ishtirok etdi. Podsho Bolgariyasi Germaniyaga yordam ko'rsatib turdi. Bir qator betaraf mamlakatlar-Shvetsiya, Shveytsariya, Turkiya, Portugaliya gitlerchilarga harbiy-strategik materiallar bilan yordam berib turdilar. Dushmanning urush tajribasiga va eng zamonaviy qurollarga ega bo'lgan «Norvegiya», «Shimol», «Markaz» va «Janub» nomli gruppirovkalari uch asosiy yo'nalishda hujum boshladilar. 15 kun ichida dushman 400 km ichkariga kirdi. Butun mamlakat harbiy legarga aylandi. Shu yerda haqli ravishda savol tug'iladi; nima uchun qisqa vaqt ichida bunday talofat va kutilmagan darajadagi fojiali chekinish yuz berdi?

Urush to'g'risida yozilgan ko'pchilik ishlar, jumladan «Ikkinchi jahon urushi» (1939-1945 gg. T 1-12. M. 1973-1982 gg) «Sovet Ittifoqi Ulug' Vatan urushi tarixi» (1941-1945 gg. T. 1-6 M. 1960-1965 g) «Sovet Ittifoqi Ulug' Vatan urushi», qisqacha ocherk. M. 1970., G.K.Jukov. Vospominaniya i razmo'shleniya. T. 1-3. M. 1988 va boshqa adabiyotlarda 1941 yil fojiasini ko'pincha Sovet armiyasini to'la qurollantirish uchun vaqt yetishmaganligi bilan, yangi turdagi samolyotlar va tanklar ishlab chiqarish uchun yetarli vaqt bo'lmaganligi bilan izohlaydilar. Bu haqiqatda to'g'ri emas. Sovet davlati tashkil topgandan keyingi yillarda armiyani qurollantirish uchun hech qanday mablag'ini ayamadi. Agar 1920 yillar oxirida Qizil armiya hammasi bo'lib, 89 ta tankka va 1394 ta samolyotga ega bo'lgan bo'lsa, 1941 yilning yoziga kelib, SSSR tanklar va harbiy samolyotlar jihatidan Germaniya, Italiya, Ruminiya, Finlyandiya, Vengriya va Yaponiya armiyasini birga qo'shib hisoblaganda ham ulardan ustun turardi. Bu ko'rsatkichlarga qisqa vaqt ichida 1929 yildan 1941 yilgacha bo'lgan vaqtda erishildi.

Xo'sh, unda 1941 yil fojiasining sababi nimada? Buning asosiy sababi shundaki, Stalin rejimi davrida Sovet Armiyasi o'z qo'mondonlaridan, o'z boshliqlari va sarkardalaridan ajralgandi.

Bu haqda 1941 yil yanvarida Gitler qurolli kuchlar rahbarlari va vakillari bilan bo'lgan kengashda ham gapirgandi, xususan u V. Brauxich, V.Keytel, A.Yodl, F.Paulus, A.Xayzinger va boshqalarga qarata: «Rossiya har qanday yo'l bilan bo'lsa ham majaqlanishi kerak, buni hozir qilish kerak, ayniqsa, rus armiyasi rahbarsiz qolgan hozirgi paytda», - deb ta'kidlaydi.

Qizil armiyaning rahbarlaridan qancha kishi qatag'on qilindi, bu haqda aniq bir ma'lumot aytish qiyin, faktlar bir-biriga qarama-qarshi. M: Mudofaa xalq komissari K.YE.Voroshilov 1938 yilning 29 noyabrida harbiy Sovet kengashida gapirib, «1937-38 yillarda Qizil Armiyani tozalash vaqtida biz 40 mingdan ko'proq odamni qatag'on qildik» degan edi. Mudofaga Xalq komissari muovini B.A.Shadenkoning ma'lumotnomasida 1937 yildan 39 yilgacha faqat quruqlikdagi qo'shinlardan 36898 kishi qatag'on qilingandi, shundan 11178 kishi keyinchalik VKP (o) MKning qarori bilan o'z vazifasiga qaytariladi.

1937 yilning mayidan 1938 yilning sentabrigacha flotdan 3 mingdan ortiqroq kishi qatag'on qilinadi. 1937-1939 yillarda harbiy okrug qo'mondonlarining hammasi almashtiriladi, o'rinbosarlarining 90%, diviziya va korpus rahbarlarining 80%i, polk komandirlari va o'rinbosarlarining 91 %i almashtiriladi. Ikkinchi bor 1939-1941 yillarda harbiy okrug qo'mondonlarining 82%, armiya qo'mondonlarining 53,6%, korpus qo'mondonlarining 68,6%, diviziya qo'mondonlarining 71 %i yangilandi. Faqat 7 va 8 mart (1941 y) kunlari 4 ta armiya

qo'mondoni, 42 ta korpus qo'mondoni, 117 ta diviziya qo'mondonlari o'z vazifalariga qaytariladi.

Buning ustiga Sovet Armiyasini rahbar kadrlar bilan ta'minlash qoniqarsiz ahvolda edi. Qo'mondonlar yetishmas edi, ko'pincha qo'mondonlikka harbiy bilim yurtlarini bitirib borgan va tajribaga ega bo'lmagan kadrlarni qo'yishga to'g'ri keldi. Bu esa qo'mondonlar tarkibining sifatini pasaytirib yubordi. Natijada, urush boshlanganda ham armiyani rahbar kadrlar bilan to'la ta'minlashning iloji bo'lmadi. M: Quruqlikdagi qo'shinlarga 66900 ta rahbar kadr kerak edi yoki 16 %ga ta'minlanmagan edi, harbiy havo kuchlarida 32,3% uchuvchi texniklar yetishmas edi. Harbiy-dengiz flotida esa qo'mondonlik yetishmovchiligi 22,4% ni tashkil etardi.

Sovet Armiyasini joy-joyiga qo'yib taqsimlash, uni mamlakatning g'arbiga ko'chirib o'tkazish, ya'ni safarbarlik masalasi ham kechiktirib amalga oshirildi. 1941 yilning iyun oyi o'rtalarida Germaniya va uning Yevropadagi ittifoqchilariga hammasi bo'lib 240 diviziyaning qarshi tashlash ko'zda tutilgan edi. Shundan 186 diviziya 1-chi eshelonni tashkil etishi kerak edi, 54 ta diviziya 2-chi eshelonni tashkil etib bu Bosh qo'mondon zahirasida turishi kerak edi. 1-chi strategik eshelon asosan mamlakatning g'arbiy chegara rayonlaridagi harbiy okruglardan tuzilishi kerak edi. Bu 170 ta diviziya edi. Qolgan 16 tasi mamlakatning ichkarisidan, Baykal orti rayonlaridan keltirilishi kerak edi.

Biroq urush arafasidagi vaziyat shuni ko'rsatdiki, Sovet harbiy rahbariyati qo'shinlarni ushbu tartibda safarbar qilishni o'z vaqtida amalga oshirolmadi. Stalin va uning atrofidagi kishilar-Molotov, Beriya, Voroshilov va oliy bosh qo'mondonlardan Timoshenko, Jukovlar Germaniyaning hujumi to'g'risida aniq ma'lumotni olgan bo'lsalar ham bu ishni paysalga soldilar. 1941 yilning may oyi oxiri va iyun oyi boshlarida chegara qo'shinlari harbiy okruglaridan Germaniya o'z harbiy kuchlari va texnikasini chegara tumanlariga zarbdor suratda tezkorlik bilan joylashtirayotganligi to'g'risida tashvishli xabarlar kela boshladi. O'shanda ham harbiy okruglarni jangovor holatga keltirib chegara rayonlariga joylashtirish ishi kechiktirildi. 14 iyun kuni Jukov bilan Timoshenko Stalin huzuriga kirib, tashvishli xabarlar haqida ma'lumotlar berdilar va chegara qo'shinlari harbiy okruglarini jangovor holatga keltirib qo'yishni aytishdi. Biroq, Stalin olingan ma'lumotlarga ishonmadi, chegara qo'shinlari harbiy okruglarini jangovor holatga keltirish Germaniya uchun bahona bo'lishi mumkin deb rad javobini berdi. U urush 1941 yilda boshlanmaydi deb qattiq ishongandi.

1941 yilning 21 iyunida SSSRning Germaniyadagi elchisi V.G. Dekanozov, Fransiyaning Vishi shahridagi Sovet harbiy kishilari I.A.Suslaparov va Berlindan V.I.Tupikovlar Germaniyaning SSSRga 22 iyunda hujum qilishi to'g'risida aniq ma'lumot beradilar.

O'sha kuni Beriya Stalinga yozma ma'lumot yo'llab yolg'on ma'lumot jo'natayotgan va SSSR bilan Germaniya o'rtasidagi munosabatni buzib urushni keltirib chiqarishga harakat qilayotgan V.G. Dekanozovni Berlindan chaqirib olish to'g'risida iltimos qiladi.

22 iyunga kelib, mamlakatning g'arbiy tumanlaridagi diviziyalar soni 186 taga yetgan bo'lsa ham ular chegaraga olib borib joylashtirilmadi.

Bunga qarshi dushman tomon 176 diviziyaning chegara tumanlariga to'plab jangovor holatga keltirib qo'ygandi. Shundan Germaniyani 157 ta va ittifoqchilariniki 19 ta edi. Bularda 3 mln 400 ming kishi bor edi, 31,1 ming minomyot va to'p, 4 ming atrofida tank va BTR, 4,9 ming samolyoti bor edi.

Shunday qilib, urush arafasida, Sovet armiyasi bilan dushman armiyasini solishtirganimizda, dushman armiyasining faqat son jihatdan ustunligini va rahbar qo'mondonlar bilan ta'minlash masalasining to'la hal qilinganligini aytib o'tish kifoyadir.

Sovet armiyasi faqat odam soni jihatidan kam bo'lsa-da, biroq texnika va qurollar soni jihatidan ustun edi. Ammo bu qurollar va texnikalar Germaniyani sifat jihatidan ancha orqada edi. Shu sababli urushning dastlabki oylarida Sovet Armiyasi o'z boshidan katta qiyinchiliklarni kechirdi, ko'p talofotlar ko'rib orqaga chekindi.

2.2. Ikkinchi jahon urushining asosiy janglari va fashistlar Germaniyasining tor-mor qilinishi

Sovet-German fronti 11-jahon urushining hal qiluvchi fronti bo'lib qoldi. 1942 yil noyabrda Gitler Germaniyasining va uning sheriklarining Sovet-German frontidagi diviziyalari soni 268 ta, 1943 yil avgust-sentabrda 230 ta edi. 1943 yil avgustida Gitler Germaniyasining 294 diviziyasidan 196 tasi, 1945 yil 313 diviziyasi va 32 brigadasidan 185 tasi va 21 brigadasi SSSRga qarshi qo'yildi. Xolbuki, G'arbiy frontda 1941 yilda Germaniyaning 10-11 ta diviziyasi, 1941-1942 yillarda Shimoliy Afrikada Germaniya va Italiyaning 15 ta diviziyasi, 1945 yil yanvarida G'arbiy frontda va Italiyada 108 diviziyasi harakat qildi, xolos.

1941 yilning yozida Angliya va «Ozod Fransiya» qo'shinlari gitlerchilarning Iroq, Suriya va Livandagi qo'poruvchilik faoliyatiga, SSSR va Angliya gitlerchilarning Eron territoriyasidagi hatti-harakatiga zarba berdilar.

1921 yilgi Sovet-Eron shartnomasining 6-moddasiga muvofiq, 1941 yil 25 avgustda Sovet qo'shinlari Eronning Shimoliy viloyatlariga kiritildi, Janubiga ingliz qo'shinlari, keyinroq AQSH qo'shinlari ham kiritildi. SSSR va Angliya hukumatining talabi bilan Afg'oniston hukumati o'z mamlakatidan Gitler agentlarini chiqarib yubordi va fashist davlatlari bilan diplomatik aloqani uzdi.

11-jahon urushining doirasi kengayib bordi. 1941 yil 7 dekabrda Yaponiya urush e'lon qilmay, AQSH va Angliyaning Tinch okeandagi harbiy-dengiz va harbiy-havo kuchlariga hujum qilib, jiddiy zarar yetkazdi. Pirl-Xarbor (Gavay orollari)ga hujumi natijasida AQShning Tinch okeandagi harbiy kemalarining deyarlik yarmisi yo'q qilindi. AQShning Pirl-Xarbordagi talofati juda og'ir talofat bo'ldi: shu bazadagi 8 linkorn ishdan chiqarildi, uning yarmisi cho'ktirib yuborildi; 316 samolyoti shikastlandi va yakson qilindi; 3 mingga yaqin amerikaliklar halok bo'ldi.

Yaponiya tezlik bilan hujum boshlab, 1941 yil oxiri - 42 yil boshida Tailand, Birma, Gonkong, Indoneziya orollari, Singapur, va Filippinni ishg'ol qildi. AQSH va Angliyaning Tinch okeandagi bir qator orollarini (Guam, Ueyk, Yangi Britaniya, Yangi Gvineyaning bir qismi va boshqalarni) egalladi.

Yaponiya Tinch okeanda urush harakatlarini boshlab yuborgandan keyin, o'sha 1941 yil 11 dekabrda Germaniya va Italiya AQSH ga qarshi, 8 dekabrda AQSH Yaponiyaga, so'ng Germaniya va Italiyaga qarshi, Angliya o'z dominionlari bilan birga Yaponiyaga qarshi urush e'lon qildilar. Xitoy rasmiy ravishda Yaponiya, Germaniya va Italiyaga qarshi urush e'lon qildi. Uch agressiv davlat- Germaniya, Italiya va Yaponiya 1941 yil 11 dekabrda Uchlar ahdomasiga (1940 y) qo'shimcha yangi harbiy ahdni imzoladilar: birgalikda va barcha vositalar bilan Angliya va AQShga qarshi urush olib borish, o'zaro roziliksiz ular bilan yarashmaslik va sulh tuzmaslik majburiyatlarini oldilar. Ular harakat zonalarini ham belgilab olishdi. 1942 yil 18 yanvar kelishuviga muvofiq Yaponiyaning zonasi qilib, Urol tog'laridan AQShning g'arbiy qirg'oqlarigacha bo'lgan joylar belgilandi, Germaniya va Italiyaning zonasi qilib, Uroldan G'arbgacha - AQShning sharqiy qirg'oqlarigacha bo'lgan yerlar va Amerika qit'asi belgilandi. Mafkuraviy va ijtimoiy-siyosiy tuzumi turlicha bo'lishiga qaramay, SSSR-Angliya-AQSH davlatlarining gitlerchilarga qarshi qudratli koalitsiyasi tashkil topa boshladi. 1941 yil 12 iyulda SSSR va Angliya o'rtasida Germaniyaga qarshi urushda birga harakat qilish to'g'risida bitim tuzildi. 1941 yil 2 avgustda AQSH hukumati agressiyaga qarshi kurashda SSSRga iqtisodiy yordam qilishga qaror qilganini bayon qildi. 16 avgustda Angliya bilan SSSR o'rtasida savdo va kredit to'g'risida bitim tuzildi; Angliya SSSRga 10 mln funt sterling hajmda 3%li kredit berdi. 9-14 avgustda Ruzvelt va Cherchill Atlantik okeanda (Nyufaunlend orolida) uchrashib, SSSRga yordam ko'rsatish masalasini ham muhokama qildilar. 1941 yilning 29 sentabr-1 oktabrlarda SSSR, AQSH, Angliya vakillarining Moskva kengashi bo'lib, bunda o'zaro yordam rejalari ishlab chiqildi. AQSH-Angliya 9 oy ichida SSSRga beriladigan qurol-aslahalar va strategik materiallar to'g'risida, SSSRning esa ularga yetkazib beradigan strategik ashyolari to'g'risida kelishib olindi. 7 noyabrda AQSH Lend-Liz haqidagi qonuni SSSRga ham tadbiiq etib, 1 mlrd. dollar hajmda foizsiz kredit berdi. Shunday qilib, 1941 yil oxiriga kelib SSSR, Angliya va AQShdan iborat antifashistik koalitsiya vujudga keldi.

Ruzvelt bilan Cherrillning 1941 yil 9-14 avgustda Nyufaunlenddagi uchrashuvi Atlantik xartiya degan xujjatning qabul qilinishi bilan tugadi. Bu xujjatda birovlarining yerini bosib olmaslik, xalqlarning mustaqil bo'lib yashash huquqini tan olish, savdoda tenglik, iqtisodiy hamkorlik, natsistlar zulmini bitirish, agressorlarni qurolsizlantirish, tinchlik o'rnatish to'g'risida vazifalar bayon qilindi. 1941 yilning 24 sentabrida SSSR Xartiyaning asosiy prinsiplariga roziligini bildirdi va unga qo'shildi. 1942 yilning 1 yanvarida Vashingtonda fashizmning yovuz kuchlariga qarshi kurash to'g'risida 26 davlatning Deklaratsiyasi qabul qilindi. Davlatlar Atlantik Xartiyaning ma'qullab, bir-birlari bilan hamkor bo'lish, dushman bilan separat yarashuv yoki sulh bitimlari tuzmaslik majburiyatlarini oldilar. Eron ham antifashistik kaolitsiyaga qo'shildi. 1942 yil 29 yanvarda SSSR, Angliya va Eron o'rtasida ittifoqlik shartnomasi tuzildi; Eron territoriyasining butunligi va siyosiy mustaqilligi ta'minlandi. Deklaratsiyaga qo'shilgan davlatlar «Birlashgan millatlar» deb ataldi.

1942 yil 26 mayda SSSR va Angliya o'rtasida ittifoqlik va urushdan keyingi hamkorlik va o'zaro yordam to'g'risida (20 yilga) shartnoma, 1942 yil 11 iyunda SSSR bilan AQSH o'rtasida agressiyaga qarshi urush olib borishda o'zaro yordamga doir prinsiplar to'g'risida bitim tuzildi. Bu shartnoma va bitimlarni tuzish paytida Angliya bilan AQSH Yevropada Gitler Germaniyasiga qarshi 2-chi frontni 1942 yilda ochish to'g'risida majburiyat ham olgandilar.

Biroq, Angliya va AQShning urushda Germaniya va SSSRni kuchsizlantirib ularni tobe bo'lgan mamlakatlarga aylantirib qo'yish fikri ham yo'q emas edi. M: O'sha vaqtda AQSH senatori (keyinchalik Ruzveltdan so'nggi prezident) Garri Trumen imperialistlarning qabih niyatlarini ifodalab shunday degan edi: «Agar biz Germaniyaning qo'li ustun kelayotganini ko'rsak, Rossiyaga yordam berishimiz kerak, agar Rossiya yutib chiqadigan bo'lsa, u holda Germaniyaga yordam berishimiz kerak. Shu tariqa ular bir-birlarini mumkin qadar ko'proq o'ldiraverishsin».

Ikkinchi frontni ochish masalasi paysalga solindi. Cherrill 1942 yil avgust oyida Moskvada olib borilgan muzokoralarda 1942 yilda 2-chi front ochish mumkin emasligini isbotlashga urinib, 1943 yilda albatta ochishga va'da berdi. Biroq, 1943 yilda ham u ochilmadi. Angliya va AQSH vakillari yashirin suratda Germaniya bilan ham muzokoralar olib bordilar. M: 1941 yil sentabrida Lissabonda Angliya vakili bilan Germaniya vakili o'rtasida, 1943 yil fevralida Jenevada AQShning vakili Dalles bilan Germaniya knyazi M.Gogenloe o'rtasida muzokoralar bo'ldi. Bunday yashirin muzokoralar 1945 yil bahorigacha davom etdi. 1942 yil oktabrida Cherrill Ruzveltga yozgan xatlarida SSSRga harbiy materiallar yuborishni to'xtatish, Kavkazga Angliya-AQShning quruqlik va harbiy havo kuchlarini yuborish to'g'risida xiyonatkorona istaklarni bildirdi.

AQSH harbiy kuchlari urush yillarida 12 mln 245 ming kishiga, Angliyaniki 9 mln 500 ming kishiga yetdi, shunga qaramay, ular Yevropada 2-chi frontni ochmay, asosiy harbiy kuchlarini 2-chi darajali bo'lgan Tinch okean va Afrikada urush ketayotgan rayonlarga to'pladilar.

Gitlerchilar Sovet-German frontining eng asosiy vazifasi Moskva tomon borish deb bilib, 80 ga yaqin diviziyasini va katta harbiy-havo kuchlarini shu tomonga tashladi. Ular noyabrning oxiri va dekabr oyining boshlarida Moskvaga 23-25 kmgacha yaqinlashib keldilar, 1941 yilning 5-6 dekabrda boshlangan qarshi hujum natijasida dushmanning 50 tacha diviziyasi majaqlandi va 1942 yilning 23 fevraligacha dushman Moskva yonidan 120-400 km g'arbga uloqtirib tashlandi. Nemis-fashist armiyasining «yengilmasligi» to'g'risidagi afsona «Barbarossa rejasi» uzil-kesil barbod bo'ldi.

Moskva ostonasida dushman mag'lubiyatini g'arb tarixchilari qishning qattiq bo'lganligi bilan izohlaydilar. Xususan, ular; «1941 yil noyabr oxiri va dekabrda havo 63 darajagacha sovib ketdi»,-deb izohlaydilar. Xolbuki sovuqning maksimal kuchayishi, ba'zi bir kunlari 31 darajadan oshmagan edi. Nemislar «General qish va General botqoq ruslarga yordamga keldi»-deb o'zlarining mag'lubiyatlarini xaspo'slashga urindilar.

Dushman 1942 yilning iyun oxirida katta kuch bilan yana hujumga o'tdi. Biroq, Sovet qo'shinlarining yangi shiddatli janglari natijasida 1942 yilning 19 noyabridan 1943 yilning 2 fevraligacha nemis-fashistlarning 330 minglik 2 ta armiyasi tor-mor qilindi. Bulardan 147 mingi halok bo'ldi, 91 mingdan ortig'i feldmarshal Pauls boshchiligida asir olindi. Italyan, rumin

va venger diviziyalari yakson qilindi, hammasi bo'lib dushman 800 mingdan ortiq soldat va ofitserini, 2000 tank, 3 ming samolyot, 70 ming avtomashinasini yo'qotdi. Germaniyada umumiy motam e'lon qilindi.

Nemis tarixchilari Stalingrad ostonasida nemis-fashistlarning mag'lubiyatini kuchlar teng bo'lmaganligining natijasi bilan izohlaydilar, ya'ni «Sovet Armiyasi odam soni jihatidan 21 barovar ustun edi»-deb izohlaydilar. Aslida 1942 yilning noyabrida Stalingradda kuchlar nisbati deyarlik teng edi: Sovet qo'shinlari 1 mln 5 ming jangchiga, nemis-fashistlar 1 mln 11 ming jangchiga ega edilar; tank va artelleriyada Sovet qo'shinlari ustunlikka ega edi, samolyotlarning soni jihatidan esa dushman qo'li baland edi. Stalingrad jangi 11-jahon urushida tubdan burilish jangi bo'ldi, bu jang Yaponiya bilan Turkiyaning SSSRga qarshi urush boshlash rejalarini barbod qildi.

Biroq, nemis-fashistlar 2-chi frontning ochilmaganidan foydalanib, 1943 yilning yozida Sovet-German frontida o'zlarining 257 diviziyasini to'pladilar. Kursk yonida ular «Sitadel» deb nomlangan operatsiyani amalga oshirish uchun 900 ming soldat va ofitserini, 10 mingga yaqin to'p va minomyotni, 3 mingga yaqin tank va o'zi yurar to'plarni, 2 mingdan ortiq samolyotni tashladilar. 1943 yilning 5 iyulida ular hujum boshladilar, biroq, 12 iyulda Sovet qo'shinlari qarshi hujumga o'tib 23 avgustgacha dushmanning katta kuchini tor-mor qilib tashladi. Dushman o'zini o'nglab ololmaydigan darajaga kelib qoldi. Kursk ostonasidagi jang 2-jahon urushining eng katta janglaridan biri hisoblanib, tubdan burilish tugallandi. Faqat Kursk ostonasida dushmanning 30 ga yaqin diviziyasi yakson qilindi.

G'arb davlatlarining liderlari Sovet-German frontining jahon urushidagi salmog'ini va Qizil Armiyaning rolini tobora tan olishga majbur bo'ldilar. Gitlerchilarning Moskva ostonasidagi mag'lubiyatini sharxlab, Cherchill «ruslarning qarshilik ko'rsatishi german armiyasining belini sindirdi» dedi.

1942 yilning oktabrida Ruzvelt Cherchillga yozgan xatida «Rus fronti bizning eng buyuk umidimizdir» dedi.

Nemis-fashistlarining Stalingrad ostonasida so'ngra Kursk yonida bo'lgan katta mag'lubiyati Yevropada fashizmga qarshi milliy-ozodlik kurashining boshlanishiga olib keldi. Yugoslaviya, Fransiya, Italiya, Chexoslovakiya, Polsha, Bolgariya, Albaniya, Gretsiya, Ruminiya, Norvegiya, Gollandiya va boshqa mamlakatlarda bunday kurashlar o'sdi.

Osiyoda va Tinch okean havzasida-Xitoyda, Koreyada, Hindi-Xitoyda, Filippin orollarida, Birma, Malayya va Indoneziyada erksevar xalqlar Yaponiya bosqinchilariga qarshi milliy-ozodlik kurashini boshladilar.

1941 yil kuzida Angliya-Amerika qo'shinlarining asosiy qismi Shimoliy Afrikada edi. Dushman asosiy kuchlarining Sovet-German frontida bo'lishi Angliya-Amerikaga Shimoliy Afrikada xujumga o'tish imkoniyatini tug'dirdi. 1941 yil kuzida Shimoliy Afrikada Germaniya va Italiya 100 ming kishilik harbiy kuchga, Angliya esa 150 ming kishilik harbiy kuchga ega edi. 1941 yil noyabrida gen. Montgomeri qo'mondonligidagi ingliz qo'shinlari hujumga o'tib, 1942 yil yanvarida Kirenaikani egalladilar. Lekin gen. Rommel qo'mondonligidagi nemis-italyan qo'shinlarining qarshi hujumlari natijasida inglizlar yana Misrga Al-Alamaynga chekindilar. 1942 yilning 23 oktabrida ingliz qo'shinlari qarshi hujumga o'tib, agressorlarni Misrdan surib chiqardilar, Kirenaika va Tripolitaniyani egalladilar. 1942 yilning 8 noyabrida Amerika generali Eyzenxauer boshchiligidagi 700 ming kishilik ingliz-amerika qo'shinlari uch guruhga bo'linib hujum boshladi va Shimoliy-G'arbiy Afrika, Fransiya Marokashi va Jazoir hududlarini egallab Tunis hududiga kirdilar.

1943 yilning 20-21 martida ittifoqchilar hujumni davom ettirdilar. Italian-nemis qo'shinlari ko'p talofat ko'rib, O'rta yer dengizi qirg'oqlariga chekindilar. Angliya-Amerika armiyasi Tunisni ishg'ol qildilar va nihoyat 1943 yilning 12 mayida Shimoliy Afrikada italyan-nemis qo'shinlari taslim bo'ldi. Bu g'alaba ittifoqchilar uchun 2-chi frontni ochish uchun imkoniyat tug'dirib berdi. Biroq, ular 2-chi frontni ochishni paysalga solishni davom ettirdilar. Ular Shimoliy Afrikadagi g'alabalarini bo'rttirib maqtashdilar, Al-Alamayn yonidagi jangni 2-chi Stalingrad deb atashdilar. Xolbuki, Stalingrad ostonasidagi jangda dushmanning 1 mlnga yaqin armiyasi ishtirok etgan bo'lsa, Al-Alamayn yonidagi jangda dushmanning 80 ming kishilik armiyasi qatnashdi. Demak, 2-chi Stalingrad jangi deb ko'klarga ko'tarib maqtash, bo'rttirish

bo'lgan ekan. Gitler Germaniyasi ittifoqchilarining, ayniqsa, fashistik Italiyaning ahvoli g'oyat darajada yomonlashib ketdi. Sovet-German frontida Italiya 11 ta diviziyasidan mahrum bo'ldi. Shimoliy Afrikada u katta talofat ko'rdi. Mamlakat iqtisodiy tanglikni boshidan kechirmoqda edi, xom ashyo yetishmasdi. U Germaniyaning qaramiga aylandi, 500 ming ishchi Germaniyaga olib ketilgan edi. Moliyaviy ahvol og'irlashib, aholi sulhni talab qilib chiqa boshladi. Italiya soldatlari to'da-to'da bo'lib ittifoqchilar tomoniga o'tib keta boshladi. Italiyaning tang ahvolda qolganligidan foydalanib, Kursk janglari ketayotgan paytda Ittifoqchilar armiyasi 1943 yil iyulida Sitsiliya oroliga qo'shin tushirdi va uni egalladilar. 1943 yil 19 iyulda Verona shahrida Mussolini Gitler bilan uchrashib, undan yordam so'radi, biroq Gitler buni rad qiladi va Shimoliy Italiyanigina «birga himoya qilish»ni taklif qiladi. U bu bilan Germaniyani janub tomondan himoya qilishda Italiyaning qolgan qo'shinlaridan foydalanishni ko'zda tutgan edi. Veronadagi kengash Italiya fashistik partiya Sovetiga ma'qul bo'lmadi.

Sovet 24 iyulda Oliy bosh qo'mondonlik lavozimini Mussolini qo'lidan olib korolga topshirish to'g'risida qaror qabul qildi. Mussolini barcha lavozimlaridan mahrum qilindi va Marshal Badalyo boshchiligida yangi hukumat tuzildi. Mussolini qamoqqa olindi. 15 avgustda Badalyo hukumati gen. Eyzenxauer bilan muzokoralar olib bordi va 3 sentabrda yarashuv va so'zsiz taslim bo'lish aktiga imzo chekdi. Shu kuni Angliya-Amerika qo'shinlari Janubiy Italiyaga tushirildi. Gitlerchilar vahimaga tushib, Italiyaning shimoliy va markaziy rayonlarini, shuningdek janubning bir qismini ishg'ol qildilar. Korol va Badalyo hukumati ittifoqchi qo'shinlar panohiga qochdi.

12 sentabrda Gitler Mussolinini qamoqdan ozod etib, samolyotda Germaniyaga olib bordi. Gitler bilan muzokoralar bo'lib o'tgach Mussolini gitlerchilar yordami bilan Shimoliy Italiyada qo'g'irchoq hukumatni tuzdi. Gitlerchilar taslim bo'lgan italyan qo'shinlarini qurolsizlantirib, ularga nisbatan shafqatsizlik bilan munosabatda bo'ldilar. 13 sentabrda Badalyo hukumati fashistik Germaniyaga qarshi urush e'lon qilishga va antigitler kaolitsiyaga qo'shilishga majbur bo'ldi. Biroq, ittifoqchilar Italiyaning Shimoliga qarab hujum qilishni tezlashtirmadilar, faqat 1943 yilning noyabridagina Neapol shimolidagi nemislar ishg'ol qilgan pozitsiyalarga yetib bordilar.

Ma'lumki, militaristik Yaponiya 1941 yil dekabr - 1942 yil mayida Janubi-Sharqiy Osiyoning katta qismini va Tinch okeanda bir qancha orollarni egallagan edi. U Avstraliyaga hujum qilishga tayyorlanmoqda edi. Biroq, amerikaliklar tashabbusni egallab, 1942 yilning mayida Yangi Gvineyada va Marjon dengizida Yaponiyaning harbiy kemalariga zarba berdi. Yaponiya 2 yirik harbiy kemadan va 80 ga yaqin samolyotidan mahrum bo'ldi. 4-5 iyunda Gavay orollarida bo'lgan jangda ham Yaponiya mag'lubiyatga uchradi va u Tinch okeanda mudofaaga o'tishga majbur bo'ldi. 1943 yilda ham Tinch okeanda bo'lgan urushlarda Yaponiya muvaffaqiyatsizlikka uchradi. 1944 yil iyulida Tinch okeanda urushni olib borgan general Tadzio hukumati quladi. Yaponiyaning Tinch okeanda va Osiyodagi ahvoli yomonlasha bordi.

1943 yil 19-30 oktabrda Moskvada SSSR, AQSH va Buyuk Britaniya tashqi ishlar ministrilarining konferensiyasi bo'lib o'tdi. Konferensiya SSSR taklifi bilan urushning borishi, uning muddatini qisqartirish va urushdan keyingi tartib to'g'risidagi masalalarni muhokama qildi. Konferensiya urush davrida va urushdan keyin ittifoqchi davlatlar hamkorligi to'g'risida Deklaratsiya qabul qildi. Deklaratsiya dushman taslim bo'lguncha urushni davom ettirish, urushdan keyin butun kuchlarni tinchlik va xavfsizlikning mustahkamlashga qaratish, xalqaro tinchlik va xavfsizlik tashkilotini tuzish, urushdan keyin janjalli masalalarni hal qilishda o'zaro kelishmay turib harbiy vositalarni ishga solmaslik kabi masalalarni bayon qildi.

Konferensiya Stalin, Ruzvelt va Cherrill imzosi bilan e'lon qilingan gitlerchilarni javobgarlikka tortish to'g'risidagi Deklaratsiyani ham qabul qildi.

1943 yil 28 noyabr-1 dekabrda Tehronda uch buyuk davlat - SSSR, AQSH, Buyuk Britaniya hukumatlari rahbarlari, tashqi ishlari ministrilari va Bosh shtab boshliqlari ishtirokida konferensiya bo'lib o'tdi. Konferensiyada harbiy hamkorlik, 2-chi front masalasi, urushdan keyingi Germaniya masalasi muhokama qilindi. Tegishli xujjatlar, Deklaratsiyalar qabul qilindi.

Sovet delegatsiyasining qat'iy talabi bilan 1944 yil 1 maydan kechiktirmay La-Mansh bo'g'ozini orqali Shimoliy Fransiyaga o'tib, Yevropada 2-chi frontni ochish to'g'risida bitimga kelindi. Germaniya masalasida esa bir fikrga kelinmadi. SSSR urushdan keyin Germaniyani

yagona demokratik davlat bo'lib qolishi to'g'risida bayonnoma berdi. AQSH Germaniyani besh davlatga bo'lib yuborish taklifini kiritdi. Angliya esa Prussiyani Germaniyaning boshqa qismidan ajratib yuborishni, Germaniyaning Janubiy viloyatlarini «Dunay federatsiyasi» tarkibiga kiritish taklifini kiritdi.

Eron to'g'risida deklaratsiyada unga iqtisodiy yordam ko'rsatish, uning mustaqilligiga, hududiy butunligiga ziyon yetkazmaslik haqida majburiyatlar olindi. Ayrim kelishmovchiliklarga qaramay Tehron konferensiyasi Gitlarga qarshi qaratilgan kaolitsiyani mustahkamlashda katta rol o'ynadi. Gitlarning antifashistik kaolitsiyani bo'lib yuborish uchun qilgan harakatlari befoya ketdi.

1944 yilning yozi va kuzida Sovet qo'shinlari nemis-fashist qo'shinlarini quvib borib, o'zining Shimoliy dengizdan Qora dengizgacha bo'lgan davlat chegarasini tikladi va fashizm qulligiga tushib qolgan davlatlarni ozod qilish uchun holoskorlik missiyasini boshladi.

AQSH va Angliya 1944 yilning 6 iyunida nihoyat 2-chi frontni ochdilar. General Eyzenxauer qo'mondonligidagi ingliz-amerika qo'shinlari La-Manshdan o'tib, Fransiyaning shimolidagi Normandiyaga kirdilar. 15 avgustda Angliya, Fransiya va AQSH qo'shinlari Fransiyaning janubiga Tulan rayoniga tushirildi. 13 avgustda Fransiyaning shimolida olib borilgan bir qator operatsiyalardan keyin nemis-fashistlarning 100 mingga yaqin qo'shinlari asir olindi. 1944 yil 25 avgustda fransuz vatanparvarlari tomonidan ozod qilingan Parijga kirdilar va Fransiya respublikasi muvaqqat hukumati Londondan Parijga keldi.

1944 yilning sentabrida ittifoqchilarning qo'shinlari Fransiya, Lyuksemburgni, Belgiyani va Gollandiyaning bir qismini ozod qildilar, hamda Germaniya chegarasiga o'tdilar.

G'arbdagi front fashistik Germaniyaning 85 ta diviziyasini o'ziga jalb qildi, xolbuki 1944 yil yozida ham dushmanning 228 diviziyasi va 28 ta brigadasi Sovet German frontida edi. Shu sababli 1944 yil sentabrida Cherchill «shu rus armiyasi German harbiy mashinasining ichak chavog'ini olib tashladi va hozirgi daqiqada ham o'z frontida dushmanning tengsiz katta qismiga bardosh bermoqda», deb iqror bo'lishga majbur bo'lgan edi.

1944 yil oxiri va 1945 yil boshiga kelganda kuchlar nisbati to'la Sovet armiyasi foydasiga o'zgargandi. Lekin dushman hali kuchli edi, uning 204 diviziyasi Sovet-German frontida edi, faqat 70 dan kamroq diviziyasi G'arbiy Yevropa frontida edi.

Shunga qaramasdan 1944 yil 16 dekabrda nemis qo'shinlari G'arbiy frontda hujum boshlab, Angliya-Amerika qo'shinlari frontini yorib o'tdi va Fransiyaning Shimoli-Sharqiga tutashgan Belgiyaning Ardenn tog' rayonlarida Angliya-Amerika qo'shinlarini og'ir ahvolda qoldirdi. Ittifoqchilarning qo'shinlari 100 kmcha orqaga chekindi va ko'p talofat ko'rdi. 1945 yil yanvarida nemis-fashistlar Elzasda ham hujumga o'tdi. Cherchill 1945 yil 6 yanvarda Stalinga murojaat qilib, Sovet qo'shinlari hujumini tezlatishni va shu yo'l bilan yordam berilishini so'radi. 20 yanvarga mo'ljallangan hujum 12 yanvarda boshlandi va 1200 km kenglikda dushman kuchlariga qaqshatqich zarbalar berildi. Bu hujum operatsiyalarida 150 ta Sovet diviziyasi qatnashdi. Sovet qo'shinlari odam va texnika jihatidan dushmandan ancha ustun edi. Gitler qo'shinlari bir necha yuz kilometr g'arbga ulotirib tashlandi va 60 ta nemis diviziyasi tormor qilindi. 17 yanvarda Varshava, 13 fevralda Budapesht, 4 aprelda Bratislava ozod qilindi. 9 aprelda Kengsburg, 13 aprelda Vena ishg'ol qilindi. Sovet qo'shinlarining bu hujumlari nemis-fashist qo'shinlarining g'arbiy frontdagi hujumlarining to'xtatilishiga olib keldi. Gitler qo'mondonligi bir qancha diviziyalarni g'arbiy frontdan olib Sharqiy frontga tashlashga majbur bo'ldi. Angliya-Amerika qo'shinlari o'zlarini o'nglab olib 1945 yil martidan nemislarga qarshi hujumga o'tishga muvaffaq bo'ldilar.

1945 yil 4-12 fevralda Qrimning Yalta shahrida uch buyuk davlat-SSSR, AQSH, Buyuk Britaniya hukumat boshliqlari-Stalin, Ruzvelt, Cherchill va ularning maslahatchilari ishtirokida konferensiya bo'lib o'tdi. Konferensiyada Germaniyaga qarshi birgalikda urush harakatlarini tezlashtirib olib borish rejalari, urush harakatlarini Germaniya so'zsiz taslim bo'lgandan keyin to'xtatish haqida bitim qabul qilindi. Konferensiyada AQShning Germaniyani 5 qismga, Angliyaning esa Germaniyani 3 qismga bo'lish to'g'risidagi takliflari rad etilib, kelgusi Germaniyani yagona davlat sifatida saqlab qolish to'g'risida ham bir bitimga kelindi.

Konferensiya gitlerchilar keltirgan zararlar va xarobalar uchun Germaniyadan 20 mlrd. dollar (SSSRga 10 mlrd) miqdorida reparatsiya olish to'g'risida kelishib oldilar. Konferensiyada

tinchlik va xavfsizlikni saqlash va ta'minlash uchun Birlashgan millatlarning xalqaro tashkilotini tuzish to'g'risida ham kelishib qaror qabul qildilar.

Konferensiyada Germaniya so'zsiz taslim bo'lgandan keyin 2-3 oy ichida SSSRning Yaponiyaga qarshi urushga kirishi to'g'risida yashirin bitim tuzildi; Janubiy Saxalinni, unga yaqin orollarni va Kuril orollarini Yaponiyadan SSSRga berilishi masalasi, Port-Arturni SSSRning harbiy-dengiz bazasi sifatida qayta ijaraga berish va boshqa masalalar ko'rildi.

1945 yil aprel o'rtalarida gitlerchilar Sovet qo'shinlariga qarshi 214 diviziya va 14 brigada, ittifoqchilarga qarshi 60 diviziyaga ega edi. 1945 yilning 16 apreldan Berlin operatsiyasi boshlandi. 23 aprelda Sovet qo'shinlari Berlinga kirdilar, 25 aprelda Berlin hamma yoqdan qurshab olindi. G'arbdan ittifoqchi qo'shinlar Reyndan o'tib, Elba daryosi tomon yurdilar va 25 aprelda Sovet qo'shinlari Amerika qo'shinlari bilan uchrashdilar.

Berlin operatsiyasi ikkinchi jahon urushining eng buyuk janglaridan biri bo'ldi. Berlinni shturm qilishda Sovet tomonidan 2,5 mln kishi, 41 ming 600 zambarak va minomyot, 6300 tank va o'zi yurar to'plar, 7500 jangovor samolyot va boshqa harbiy texnikalar qatnashdi; nemis-fashistlar tomonidan 1 mln kishi, 10 ming 400 zambarak va minomyot, 3300 samolyot va boshqa harbiy texnikalar qarshi qo'yildi. 30 aprelda Sovet qo'shinlari Reyxstagni shturm qilib oldilar va soat 14 dan 25 minut o'tganda Reyxstag binosi ustiga G'alaba bayrog'ini o'rnatdilar. Shu kuni Gitler, undan keyin esa Gebbels o'zini-o'z otib o'ldirdi. 2 mayda fashistlarning Berlin gornizoni taslim bo'ldi va Berlin Sovet qo'shinlari tomonidan batamom ishg'ol qilindi.

G'arb tarixchilari Berlin operatsiyasi vaqtida nemis-fashist armiyasi ruslarga qarshilik ko'rsatmadilar deb xaspo'shlaydilar, xolbuki 1945 yil 16 apreldan 2 mayigacha Berlin uchun bo'lgan janglarda Qizil Armiya 102 ming kishidan ajraldi.

1945 yil 25 aprelda Shimoliy Italiyadagi xalq qo'zg'oloni natijasida Mussolini rejimi bitirildi, qo'lga tushgan Mussolini partizan sudi hukmi bilan 28 aprelda osib o'ldirildi.

Gitlerning vasiyatiga ko'ra 1 mayda Shimoliy Germaniyada admiral Denits boshchiligida yangi fashistik hukumat tuzildi.

1945 yil 8 mayda SSSR, AQSH, Angliya va Fransiya qo'mondonliklarining vakillari ishtirokida Germaniya qo'mondonligining vakillari (Keytel va boshqalar) Germaniyaning so'zsiz taslim bo'lganligi to'g'risidagi aktga imzo chekdi. 1945 yil 23 mayda Sovet qo'mondonligining talabi bilan Denits va uning «hukumati» qamoqqa olindi.

1945 yil 5 iyunda Berlinda Germaniyaning mag'lubiyati haqidagi qabul qilingan Deklaratsiyaga muvofiq Germaniyada oliy hokimiyat 4 ittifoqchi davlat ixtiyoriga o'tdi. Germaniya 4 zonaga: SSSR, AQSH, Angliya va Fransiya qo'shinlari okkupatsiya zonasiga, Berlin esa 4 sektorga bo'lindi.

Qrim konferensiyasi qarorlariga ko'ra 1945 yil 25 apreldan 26 iyungacha antifashistik kaolitsiyaga kirgan davlatlarning-Birlashgan Millatlarning San-Fransiskoda konferensiyasi bo'lib o'tdi. 46 mamlakatdan 300 ga yaqin vakillar qatnashdi, keyinroq yana 4 davlatdan delegatsiyalar bordi, shu jumladan Ukraina SSR va Belorussiya SSR vakillari ham qo'shildi. Konferensiyada xalqaro tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlash va ta'minlash uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotini tuzish masalasi ko'rildi. Nihoyat 1945 yil 26 iyunda BMTning ustavi qabul qilindi. O'sha yili 24 oktabrda BMT a'zosi bo'lgan davlatlar tomonidan Ustav tasdiqlandi. 24 oktabr - BMT kuni deb ataldi.

1945 yil 17 iyul - 2 avgustda uch buyuk davlat - SSSR, AQSH, Buyuk Britaniya hukumatlari boshliqlarining-Stalin, G.Trumen (1945 yil 12 aprelda prezident Ruzvelt vafotidan keyin vitse-prezident G.Trumen prezidentlik lavozimini egallaydi), U.Cherrill, 25 iyuldan boshlab K.Ettli (Angliya parlament saylovlarida g'alaba qilgan leyboristlar partiyasining vakili) va ularning maslahatchilari ishtirokida Berlin yaqinida Potsdamda konferensiya bo'lib o'tdi. Potsdam konferensiyasi g'oyat muhim qarorlar qabul qildi. Konferensiyadagi bosh masala-Germaniya masalasi edi. Siyosiy prinsiplar bo'yicha Germaniyani to'la qurolsizlantirish (demilitarizatsiya), fashizmni bitirish (denatsifikatsiya), Germaniyaning siyosiy hayotini demokratik asosda qayta qurish (demokratizatsiya), iqtisodiy prinsiplar bo'yicha harbiy-iqtisodiy potensialni va kartellarni tugatish choralari, okkupatsiya davrida ham Germaniyani «iqtisodiy tomondan yaxlit» deb qarash ko'zda tutildi. Harbiy jinoyatchilarni qamoqqa olish va sud qilish to'g'risida kelishib olindi. Xalqaro harbiy tribunal tuzildi. Konferensiyada reparatsiya masalasi

ko'rib chiqildi va 50 % (10 mlrd dollari) SSSR foydasiga deb belgilandi. Uch davlat Germaniyaning harbiy-dengiz va savdo flotini teng bo'lib olish to'g'risida kelishib oldilar.

Konferensiyada Polshaning g'arbiy chegaralari qilib, Oder va Neyse daryolari belgilandi. Kenigsberg shahri va uning atrofidagi joylar SSSRga beriladigan bo'ldi.

2.3. Ikkinchi jahon urushining so'ngi davrida urush harakatlari, militaristik Yaponiyaning tor-mor qilinishi. Urushning tugashi va natijalari

Potsdam Konferensiyasida militaristik Yaponiyani tezlikda tor-mor qilish masalasi ham ko'rib chiqilgan edi.

1945 yil 6 va 9 avgustda prezident Trumen buyrug'i bilan Yaponiyaning Xirosima va Nagasaki shaharlariga atom bombasini tashladilar. Xirosima butunlay vayron qilindi. Hammasi bo'lib 300 mingga yaqin kishi halok bo'ldi, 200 mingga yaqin kishi yarador, mayib-majrux bo'lib qoldi. Xirosimaga tashlangan bombaning quvvati 12 kiloton edi.

Sovet hukumati Yaponiyaning urush davridagi antisovet pozitsiyasini hisobga olib, 1945 yil 8 avgustda 9 avgustdan boshlab Yaponiyaga qarshi urush boshlayajagini bildirdi.

9 avgustda Sovet qo'shinlari shiddatli hujumlarini boshlab yubordi va 1945 yilning 2 sentabrida Yaponiya so'zsiz taslim bo'lish aktiga imzo chekdi. Janubiy Saxalin va Kuril orollari SSSRga o'tdi. Yaponiyaning taslim bo'lishi bilan 2-chi jahon urushi ham tugadi.

Ikkinchi jahon urushi 5 davrga bo'linadi.

Birinchi davr-(1939 yilning 1 sentabri-1941 yilning 22 iyuni) G'arbiy Yevropa davlatlarining mag'lubiyatga uchrashi, kuchlar nisbatining fashizm foydasiga o'zgarishi bilan, xarakterlanadi.

Ikkinchi davr - (1941 yil 22 iyun - 1942 yil 19 noyabr) Yashin tezligida urush olib borish rejasining barbod bo'lishi, Antifashistik koalitsiyaning tuzilishi va 2-jahon urushida tub burilishining boshlanishi bilan xarakterlanadi.

Uchinchi davr - (1942 yil 19 noyabr - 1943 yil oxiri) Strategik tashabbusning to'la Sovet Ittifoqiga o'tishi va urushda tub burilishning yuz berishi bilan xarakterlanadi.

To'rtinchi davr - (1944 yil yanvar - 1945 yil 9 may). Germaniyaning, uning Yevropadagi ittifoqchilarining tor-mor qilinishi va taslim bo'lishi bilan xarakterlanadi.

Beshinchi davr - (1945 yil 9 may - 1945 yil 2 sentabr). Militaristik Yaponiyaning tor-mor qilinishi bilan xarakterlanadi.

2-jahon urushi 6 yil davom etdi va deyarli barcha mamlakatlarni o'ziga tortdi. Urushda 61 davlat ishtirok etdi, 40 ta mamlakat hududida urush xarakatlari bo'ldi. Jahon aholisining 80 % urushda faol qatnashishga majbur bo'ldi. Hammasi bo'lib, 110 mln kishi qurollantirildi, 60 mlnga yaqin kishi halok bo'ldi, 35 mln kishi mayib-majrux bo'lib qoldi. Yevropadagi qamoq va o'lim lagerlarida 12 mlndan ortiq kishi halok bo'ldi. Urushda AQSH 300 ming, Angliya 250 ming, SSSR 24 mln, Germaniya 12; mln, Polsha 6 mln kishidan ajraldi.

2-jahon urushi keltirgan zararlar 3 trillion 300 mlrd dollarga yetdi. Harbiy harajatlarni ham qo'shib hisoblaganda 4 trillion dollarga tenglashdi. SSSR ko'rgan zarar 2 trillion 600 mlrd. so'mga yetdi. Sovet-German frontida hammasi bo'lib, 507 ta nemis diviziyasi va uning ittifoqchilarining 100 ta diviziyasi tor-mor qilindi. SSSR ittifoqchilari-AQSH va Angliya dushmanning 176 diviziyasini tor-mor qildilar. Dushmanni tor-mor qilishda Sharqiy frontning roli katta bo'ldi. AQShning sobiq davlat sekretari Stetinnus o'z asarlarining birida (1950 y) shunday deb yozadi: «Amerika xalqi o'zining 1942 yilda halokat yoqasida turganini esdan chiqarmasligi kerak. Agar Sovet Ittifoqi o'z frontini ushlab qolmaganda, nemislar Buyuk Britaniyani zabt etish imkoniyatiga ega bo'lardilar. Shuningdek, ular Afrikani bosib olishga so'ngra esa Lotin Amerikasida platsdarm yaratishga qodir bo'la olar edilar».

«Stalingraddagi jasorat degan edi F.Ruzvelt - barcha erksevar kishilar qalbini mangu ruhlantiradi».

1945 yil 8 avgustda London shahrida SSSR, AQSH, Angliya va Fransiya vakillarining konferensiyasi bo'lib, bunda Xalqaro harbiy tribunal tuzish va uning nizomini ishlab chiqish masalasi ko'rildi, hamda fashistik harbiy jinoyatchilar ustidan sud jarayonini olib boradigan Xalqaro harbiy tribunal tuzilganligi to'g'risida bitim tuzdilar. Qisqa vaqt ichida bu bitimga 19 ta

davlat qo'shildi. Tribunalda asosiy qoralovchi davlatlar SSSR, AQSH, Angliya va Fransiyadan iborat Qoralovchilar komiteti tuzildi.

29 avgustda fashist bosh aybdorlarining ro'yxati e'lon qilindi, ular 24 ta bo'lib, natsist siyosatchilari, harbiylari, diplomatlari, ideologlari va ishlab chiqarishdagi mutaxassislaridan iborat edi. Jumladan, Gering, Gess, Ribbentrop, Borman, Keytel, Ley, Krupp, Kaltenbrunner, Rozenberg, Frank, Frik, Shtreyxer, Shaxt, Funk, Denits, Reder, Shirax, Zaukel, Iodl, Papen, Zeyss-Inkvart, Shpeyer, Neyrat va Frichlardan iborat edi.

18 oktabrda qoralovchilar Komiteti tomonidan ularning ro'yxati barcha xujjatlari bilan Xalqaro harbiy tribunalga topshirildi, uning sekretariati orqali har bir qoralovchiga ham yetkazildi. Tribunal raisi, Angliyalik sudya lord Dj. Lorens «Tribunal bosh qoralovchilar Komiteti tomonidan tayyorlab topshirilgan ishlardan mamnunki u yetarli darajada barcha xujjatlar asosida tayyorlangan», -degan edi.

Nyurnberg jarayoni, xalqaro jamoatchilik ko'zi oldida oshkora olib borildi. 403 ta ochiq sud majlisi bo'lib o'tdi. Sud zaliga 60 mingta ruxsatnoma tarqatilgan edi. Radio, kino, matbuot millionlab kishilarni bo'layotgan sud jarayonidan xabardor qilib bordi. Buning uchun ommaviy axborot vositalarining vakillariga zaldan ko'p o'rin ajratildi, 350 o'rinning 250 tasi ularga berildi.

Nyurnberg jarayoni 22 ta bosh nemis-natsistlari ustidan 2500 ta xujjatli faktlar keltirdiki, ularning oqlovchi-himoyalovchilari ham biron-bir ish qilolmay qoldilar. Nima uchun 22 ta dedik, shuning uchunki, Borman delosi u yashiringanligi uchun sirdan ko'rildi va hukm chiqarildi, Krupp kamerada o'zini urib, shol qilib tashlaydi, shuning uchun uning ishi to'xtatiladi. Ley qoralovchi xujjatning xulosasi bilan tanishib chiqqandan keyin kamerada o'zini-o'zi osib qo'yadi.

Nyurnberg sud jarayoni 10 oy davom etdi va 1946 yilning 1 oktabrida Xalqaro harbiy tribunal o'zining hukmini chiqardi: Gering, Ribbentrop, Keytel, Rozenberg, Frank, Frik, Shtreyxer, Zaukel, Yodl, Zeys-Inkvart, Kaltenbrunner va Borman (sirdan) osib o'ldirish bilan o'lim jazosiga hukm qilindi; Gess, Reder va Funk - umrbod qamoqqa, Shirax va Shpeyer - 20 yilga; Neyrat - 15 yilga; Denits- 10 yilga qamoq jazosiga hukm qilindi. Shaxt, Papen va Frichlar oqlandilar.

SSSRdan qoralovchi Rudenko va Tribunal a'zosi I.T.Nikitchenkolar Shaxt, Papen va Frichlarning oqlanishiga norozi bo'lganligini va Gessga yengil jazo berilganligini ma'lum qildilar. Tribunalning Nizomi prinsiplari va hukmi 1946 yilning 11 dekabrda BMTning Bosh Assambleyasi tomonidan tasdiqlandi.

Xalqaro harbiy tribunalning Nizomiga muvofiq, sud jarayonlari mamlakatlarning milliy huquqiy organlari tomonidan ham o'tkazildi.

1945 yilning dekabridan 1946 yilning yanvarigacha fashist jinoyatchilari ustidan Kiyev, Minsk, Riga, Leningrad, Smolensk va Bryansk shaharlarida sud jarayonlari o'tkazildi, 1952 yil fevralida SSSR Oliy sudining harbiy kollegiyasi general - feldmarshallar E.Fon Kleyst va F.SHernerlarni uzoq muddatga ozodlikdan mahrum etdi. Sharqiy Germaniyada SSSR harbiy ma'muriyatining sud organlari 48 ming kishi ustidan tergov ishlarini olib bordi va shundan 17 ming 175 kishi turli muddatlarga ozodlikdan mahrum etildi. (10063 tasi SSchilar, 1988 tasi gestopachilar, 806 tasi SD chilar, 4317 tasi boshqa fashistik tashkilotda xizmat qilganlar edi.) Sovet okkupatsion zonasida 390 ming kishi siyosiy va jamoat ishlarida ishtirok etishdan mahrum etildi. 1981-1986 yillarda SSSRda 60 ta sobiq gitlerchi-jinoyatchilar ustidan sud jarayoni bo'ldi va ular turli muddatlarga ozodlikdan mahrum qilindi. Yevropaning boshqa mamlakatlarida ham shunday sud jarayoni bo'lib o'tdi.

M: GDRda 1945 yil 8 maydan 1984 yil 31 dekabrgacha 12 ming 873 ta gitlerchi-jinoyatchilar ustidan sud jarayoni o'tkazilib, ko'pchiligi tegishli jazolarini oldilar. Polshada 1945-1965 yillarda 8000 ta sobiq natsistlar ustidan sud jarayoni o'tkazildi, shundan 5400 tasi «Uchinchi Reyx»ning fuqarolari edi. AQSHga kelsak, Nyurnbergning o'sha saroyida Amerika harbiy sudi, 12 ta sud jarayonini o'tkazdi va 176 ta natsist jinoyatchilarini tegishli jazoladi. Umuman olganda AQSH harbiy sudi tomonidan 1941 ta gitlerchi-jinoyatchilar sud qilindi, shundan 324 tasi o'limga, 367 tasi oqlandi, 57 ta delo tugallanmay qoldi. Angliya sudi 1085 ta jinoyatchi ustidan sud jarayoni o'tkazdi va shundan 240 tasini o'limga hukm qildi. Fransiya sudi

2107 ta deloni ko'rib chiqdi va 104 tasini o'lim jazosiga hukm qildi. Ko'pchilik G'arb mamlakatlarida o'limga hukm qilinganlarning aksariyat qismi umrbod qamoq jazosi bilan almashtirildi.

1957-1958 yillarda deyarli barcha huquqiy jinoyatchilar AQSH, Angliya va Fransiya turmalaridan chiqarib yuborildi. Ko'pchilik natsistlarga «yashirinish» uchun imkoniyat berildi, shundan 10000 tasi AQShdan boshpana topdi.

Sud jarayoni GFR hududida ham olib borildi. 1945 yil 8 maydan 1982 yil 31 dekabrighacha GFRda 87 ming 765 kishi ustidan jinoiy ishi qo'zg'atilib, shundan 6456 kishi javobgarlikka tortildi.

1-ilova

1941 yil 22 iyun arafasidagi kuchlar nisbati:

Harbiy kuchlar	SSSR	Germaniya (ittifoqchilari bilan)	Nisbat
Odam soni	5373000 (2680000)	5500000	01:1,2
To'plar va minamyot	67000 (39000)	47000	1,4:1
Tank va o'zi yurar to'plar	9500 (1475)	4300	2,2:1
Samolyotlar	8500 (1540)	4980	1,8:1

a) Qovusdan tashqarida barcha harbiy kuchlar va texnikalar soni ko'rsatilib, ularning katta qismi jangovor holatga keltirilmagandi, SSSRning g'arbiy chegara rayonlariga ko'chirilmagandi yoki eskirgan texnikalar edi.

b) Qovus ichidagi raqamlar jangovor holatdagi va g'arbiy chegaralarga olib borilgan harbiy kuchlar va texnikalardir.

2-ilova

G'arbiy frontdagi kuchlar nisbati (1944 yil - sentabr, 1945 yil - fevral)

Harbiy kuchlar	Ittifoqchilar	Fashistlar	Nisbati
Odam soni	4859000	1820000	2,7:1
To'plar va minamyotlar	37000	30000	1,2:1
Tanklar va o'zi yurar to'plar	11300	2000	5,7:1
Samolyotlar	11700	1000	11,7:1

3-ilova

Berlin operatsiyasi (1945 yil 16 aprel - 2 may).

Harbiy kuchlar	SSSR	Germaniya	Nisbati
Odam soni	25000000	10000000	2,5:1
Zambaraklar va minamyotlar	41600	10400	4,0:1
Tanklar va o'zi yurar to'plar	6250	1500	4,1:1
Samolyotlar	7500	3300	2,3:1

4-ilova

Sovet-Yaponiya frontidagi kuchlar nisbati (1945 yil avgust)

Harbiy kuchlar	SSSR	Yaponiya	Nisbati
Odam soni	1500000	1200000	1,2:1
To'plar va minamyot	26000	8500	3,5:1
Tank va o'zi yurar to'plar	5500	1155	5:1
Samolyotlar	3800	1800	2,1:1

Foydalanilgan asosiy darsliklar va o`quv qo`llanmalar

- M. Lafasov, U. Jo`rayev, Jahon tarixi. T., 2005.
- Xidoyatov G. Jaxon tarixi I, II qism T., "Sharq" 2004.
- Великая Отечественная Война Советского Союза (1941-1945) в 6-ти томах. Москва-1960-1965 г.г.
- Всемирная история. том 10, Москва-1965 г.
- Вторая мировая война (1939- 1945) в 12-ти томах. Москва-1973-1982 г.г.
- Вторая мировая война (итоги и уроки) Москва-1985 г.
- Вторая мировая война. Кратная история. Москва-1989 г.
- Гальдер. Военный дневник. Перевод с нем. Москва-1968 г.
- Ғафурова Р., Умаров К., Котляр П., Абдурахмонова М. Осиё ва Африка мамлакатларининг янги ва энг янги тарихи. Т., "Ўқитувчи" 1982.
- История войне на Тихом океане. Т 4, Токио-1972 г.
- История второй мировой войны в 12-ти томах. Москва-1974-1980 г.г.
- История второй мировой войны. Кратная история. Москва-1984 г.
- История дипломатии в 5-ти томах. Москва-1959-1960 г.г.
- История Италия в 3-х томах. Москва-1970-1971 г.
- История новейшего времени стран Европы и Америки (1918-1945) Москва-1989 г.
- История США в 4-х томах. Москва-1980-1987 г.
- История Франции в 3-х томах. Москва-1972-1973 г.
- Мухин А.И. Австрия. Москва-1979 г.
- Новая история стран Европы и Америки. Первый период. Под ред. Е.Е.Юровской и И.М. Кривогуза М., Высшая школа 1998.
- Новейшая история стран Азии и Африки XX век. Часть1. 1918-1945 г.г Москва-2001г.
- Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг Энг янги тарих (1939-1972) 2-китоб, Тошкент-1976 й.
- Путь к войне на Тихом океане. Т 5, Москва-1963 г.
- Разалиев Ю.Н. Новая и новейшая история стран Азии и Африки. М., Высшая школа. 1987.
- Смирнов В.П. Новейшая история Франции. Москва-1979 г.
- Советская Историческая энциклопедия т 3, Москва-1963 г.
- Строганов А.И. Новейшая история стран Латинской Америки. Москва-1995 г.
- Ҳидояттов Г. Жаҳон тарихи. Энг янги давр. Биринчи қисм (1914-1945) Тошкент-2000 й.
- Язьков Е.Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время. (1918 -1949 гг. М., 2000.